ऑगस्ट 2005

Rs. 12 /-

चांदोबा

या अंकात

अनुभवा

वाचकांसाठी कथास्पर्धा (जानेवारी-२००५)

सर्वोत्तम कथा

नावाडी : "मला सांगा साहेब, कोणत्या पक्ष्याला शंभर पंख असून तो रात्री उडतो आणि दिवसा झोपतो?"

पंडित : वा! फारच सोपे. शतवट-वाघूळ!

नावाडी : आँ? मी कसं ऐकलं नाही अजूनपर्यंत या पक्ष्याचं नांव?

पंडित : आता ऐकलंस की! निशाचर आहे तो पक्षी. रात्रीं उडतो आणि दिवसा झोपतो. आता मी तुला प्रश्न विचारतो. सांग, शतवटवाघूळ आणि वटवाघूळ यांच्यांत फरक काय?

नावाडी : हरलो साहेब. हा घ्या एक रुपया.

पंडित : शतवटवाघळाला कान किती असतात?

नावाडी : साहेब, हा पक्षी तुम्ही पहिलात. मी नाही, मग काय सांगणार?

पंडित : काढ प्रथम एक रुपया आणि वर पहा. आकाशात शत वटवाघळे घिरट्या घालीत आहेत. मोज त्यांचे कान!

नावाडी : साहेब! ती वटवाघळे आहेत. शतवटवाघळे नव्हेत. आपण चुकीचे उत्तर देऊन, या अशिक्षित नावाड्याला थाप मारुन, दोन रुपये बळकावलेत. काढा ते दोन रुपये प्रथम! आता तीर जवळ आलेला आहे. परत जायचे असल्यास दुप्पट भाडे द्यावे लागेल.

पंडित : शत वटवाघुळांनो! हरवलंत हो मला!

कु. भाग्यश्री दत्तात्रय मोडक,
घर नं. २९५, मारुती गल्ली,
अनगोळ, बेळगांव - ५९० ००७. कर्नाटक राज्य.

उत्तम वैद्य

वल्लभपुरांत राहाणारा रमेश पांडे हा प्रसिद्ध वैद्य होता. त्याच्याइतका चांगला वैद्य मिळणार नाही असं सारेजण म्हणत. त्याला मूल नव्हते. त्याचा पक्का विश्वास होता कीं वैद्यकशास्त्र हे नुसतं शिकवून कुणी शिकणार नाही, त्याच्यासाठी प्रबळ इच्छाशक्ती व ओढ असायला हवी.

एक दिवस कमल पांडे हा रमेशचा एक नातेवाईक आपल्या दोन्ही मुलांना घेऊन प्रकृति तपासायला रमेशकडे आला. शहरांत त्याचे दागिन्यांचे दुकान होते. कांही दिवसांपासून त्याला त्रास होत होता. त्याचे दोन्ही मुलगे, धनंजय व राघव, यांना वैद्यकी व्यवसायाचे आकर्षण वाटूं लागले.

रमेश पांडेच्या उपचारांमुळे पंधरवड्यातच कमल पांडेचा आजार आटोक्यांत आला. शहरांत परत जाताना त्याने रमेशला सांगितलं, "भाऊ साहेब, आपण साक्षात धन्वंतरी आहात. पण आपलं हे कौशल्य आपल्याबरोबर संपून जाऊं नये असं मला वाटतं." त्यावर रमेश पांडे म्हणाला, "मी तरी काय करुं शकणार? ज्या कुणाच्या मनांत वैद्यकी शिकायची फार इच्छा असलीच तर मी त्यांना शिकवूं शकेन."

"माझ्या दोन्ही मुलांना या शास्त्राबद्दल आवड आहे. आपण या दोघांना आपले शिष्य म्हणून स्वीकार करा." कमल पांडेने विनंती केली.

त्यावर रमेशने सांगितलं कीं तो अगोदर त्या दोघांची परीक्षा घेऊन मगच त्यांचा निर्णय करेल. हे उत्तर ऐकून कमल समाधानाने शहरांत परत गेला.

त्या दोघांमधे धनंजय जास्त हुशार होता. त्याला कोणताही विषय झटकन समजे. राघव शांत स्वभावाचा होता. एकदोनदा विषय ऐकल्यानंतरच तो कांहीतरी निर्णयाप्रत येऊन पोंचत होता. रमेश पांडेने दहा दिवस त्यांना निरनिराळ्या झाडांच्या पानांची व जडीबुट्टीच्या औषधांची माहिती व महत्त्व सांगितले. त्याबरोबर तो रोग्याची परीक्षा कशी करतोय ते नीट लक्षपूर्वक पाहायलाही दोघांना सांगितले.

एके दिवशी, जवळच्या गांवातला भूस्वामी

पद्मजा शुक्ला

खूप आजारी आहे, असा निरोप रमेश पांडेला मिळाला. भूस्वामीला खाल्लेले कांही पचत नव्हते. कुठल्यातरी रोगामुळे तो फारच अशक्त झाला होता. ज्याने निरोप आणला, त्याला रमेशने भूस्वामीबद्दल आणखीही माहिती विचारली. रमेशने ताडलं कीं भूस्वामीला अजीर्ण झालेलं असावं. त्या भूस्वामीवर उपचार करण्याचे काम धनंजयवर सोंपवले. त्या गांवी जाण्यापूर्वी रमेशने धनंजयला कोणती औषधे कशी द्यायला हवीत, हेही समजावून सांगितलं.

धनंजयने दोन दिवस गुरुने सांगितलेली औषधे देऊन भूस्वामीवर इलाज केला. त्याने त्या औषधी वनस्पती वाटून त्यांच्या गोळ्या बनवल्या व त्या तो भूस्वामीला देत राहिला. सुरवातीला थोडी सुधारणा होते आहे असं वाटलं खरं, पण नंतर मात्र भूस्वामीचा आजार बळावला. काय करावे ते धनंजयला कांही समजेना. तो निराश होऊन रमेशच्या घरी परत आला.

राघवने भूस्वामीवर उपचार करायची परवानगी गुरुकडे मागितली. रमेशने त्याला संमती दिली.

राघव भूस्वामीच्या घरी गेला. त्याने भूस्वामी रोज काय काय खातो ते पदार्थ मागवले, व त्यांची तपासणी केली. त्या भोजनांत तेल व तुपाचा भडिमार होता. अनेक पौष्टिक पदार्थांची रेलचेल होती. भूस्वामी जरुरीपेक्षां खूप जास्त खात होता. चुकतंय कुठे, ते राघवच्या लक्षांत आलं.

तो भूस्वामीला म्हणाला, "भाऊसाहेब, तुम्हाला पथ्य हे करायलाच हवं. जर तुम्ही दहा दिवस ताकभात आणि चिंचेचं सार व भात एवढंच खाल्लंत, तर गुरुजींच्या औषधाचा प्रभाव तुमच्या प्रकृतिवर चांगला पडेल."

भूस्वामीने होकार दिला. आठवड्याच्या आंत त्याचा आजार कमी होऊं लागला. भूस्वामीने राघवला योग्य इनाम देऊन त्याला निरोप दिला.

जेव्हां राघव रमेशच्या घरी परतला तेव्हां रमेश घरी नव्हता. धनंजयने राघवकडून त्याने केलेल्या औषधोपचाराची माहिती घेतली. संध्याकाळी जेव्हां रमेश घरी आला तेव्हां धनंजय त्याला म्हणाला, "गुरुजी, राघवने कोणती औषधे दिली आणि ती कशी लागू पडली हे आता मला समजलं. त्याने जिऱ्यामिऱ्यांचा काढाच, थोडा गूळ घालून दिला आहे. मी देखील तुम्ही सांगितलेले उपाय केलेले होते, पण त्याचा कांहीही परिणाम झाला नाही. असं कां झालं असावं?"

रमेश पांडेने हंसून म्हटलं, "धनंजय, वैद्याने फक्त रोग्याचीच नव्हे, तर रोगाचीदेखील परीक्षा करायची असते. रोगाचं मूळ कारण काय असेल ते शोधून काढायचं असतं. भूस्वामी जरुरीपेक्षां जास्त खात होता. त्याच्या उपचारासाठी औषधांपेक्षां

पथ्य हे जास्त महत्वाचं होतं. या कारणानेच राघवचा इलाज यशस्वी झाला."

दुसऱ्या दिवशी दोघे भाऊ रानांतल्या वनौषधी गोळा करण्यासाठी इकडेतिकडे हिंडत होते, वाटेत त्यांना एक म्हातारा झाडाखाली बेशुद्ध पडलेला आढळला. तो अगदीच दुर्बळ दिसत होता, आणि त्याच्या अंगावरचे कपडे फाटके होते. धनंजय म्हणाला, "कुणीतरी भिकारी दिसतोय. भुकेने बेशुद्ध झाला असेल बहुतेक. चल, आपण आपले काम करुं या."

"हो हो तर, ज्या कामासाठी आलो आहोत, ते काम तर करायला हवेच, पण अशा परिस्थितींत याला इथे सोडून जाणे हे ही योग्य नाही." असं म्हणत राघवने त्या इसमाच्या चेहऱ्यावर पाणी शिंपडले.

थोड्या वेळांत तो इसम उठून बसला, तेव्हां राघव धनंजयला म्हणाला, "धनंजय, याला घरी नेऊन आधी पोटभर जेवायला घालूं या. तो भुकेने बेशुद्ध झाला कीं दुसऱ्या एखाद्या कारणाने, हे ही आपल्याला पाहायला हवे. गुरुजींनाच याची परीक्षा करुं दे." आणि त्यांनी त्या माणसाला रमेशच्या घरी आणले. रमेशने ही हकीकत ऐकली आणि धनंजयला म्हटले, "वैद्याच्या मनांत असहाय्य व्यक्तींबद्दल आणि रोग्यांच्याबाबतीत सहानुभूति असायला हवी. त्याची आर्थिक परिस्थिती लक्षांत घेऊन त्याच्याकडून पैसे घ्यायला हवेत. आपण रोग्याचा मित्र बनून त्याच्याशी व्यवहार केला तर आपला व्यवसाय आपण जास्त चांगल्या प्रकारे करुं शकूं."

गुरुजींचे बोलणे ऐकून धनंजयचा चेहरा पडला. तो वरमून म्हणाला, "मी चुकलो, मला क्षमा करा गुरुजी! वैद्यकी शिकली तर भरपूर पैसे मिळतील. एवढ्याच हेतूने मी इथे आलो होतो. पण आता तर वाटतं कीं व्यापारांत मिळणाऱ्या फायद्याच्या प्रमाणांत यांतून कांही फारशी कमाई होणार नाही. माझ्या स्वभावाला हा व्यवसाय कांही मानवणारा नाही. मला तुम्ही घरी जायची परवानगी द्या." असं म्हणून धनंजय नंतर आपल्या घरी परत गेला.

राघवने गुरु रमेश पांडेच्या घरी राहून वैद्यकशास्त्र मन लावून शिकले आणि लौकरच तो एक निष्णात वैद्य मानला जाऊं लागला. गुरुपेक्षांही त्याला जास्त प्रसिद्धी मिळायला लागली.

लोभ

कुमुद्वती राज्याच्या सीमेवर वाहाणाऱ्या कुमुदिनी नदीच्या कांठावर सुप्रसिद्ध मुनी सोमशेखर यांचा आश्रम होता. गुरुकुलांत अभ्यासाबरोबर विद्यार्थ्यांना चित्रकलेचे धडेही मुनी देत असत. ते स्वतः एक श्रेष्ठ चित्रकार होते. कलाप्रेमी रसिकजन दूरदूरच्या नगरांतून येत व मुनींकडून ते सांगतील ती किंमत मोजून आपले चित्र काढून घेत असत. सोमशेखर मुनींकडून आपले चित्र काढून घेणे ही धनिक मंडळींमधे प्रतिष्ठेची बाब मानली जात होती.

जी चित्रें मुनी काढत, त्यांची किंमत वसूल करण्याबाबतीत ते फारच काटेकोर होते. लोकांना त्याचे आश्चर्य वाटे. कांही लोक तर सरळं म्हणत कीं इतके पैसे मागणे हे एका मुनीला शोभत नाही.

पण या टीकेची मुनीवर्यांनी कधी दखल घेतली नाही. आणि आपली चित्रें काढण्याची जबर किंमतही कधी कमी केली नाही.

एकदा एक सुंदर सजवलेल्या घोडागाडीतून राजनर्तकी शुभांगी मुनींना भेटायला आली. तिने आपली प्रतिमा मुनींकडून काढून घ्यावी अशी इच्छा व्यक्त केली.

"चांगली गोष्ट आहे. मी तुमचे चांगले चित्र जरूर काढीन. पण त्यासाठी तुम्हाला मोठी रक्कम चुकती करायला लागेल." मुनींनी म्हटलं.

"हरकत नाही. मागाल ती किंमत मी देईन. सांगा, किती हवेत आपल्याला?" राजनर्तकीने प्रश्न केला.

"आपल्या पदाला योग्य असे किती देऊं शकशील, हे तूच सांग." मुनींनी तिला विचारलं.

"शंभर मोहोरा पुरतील?" तिने उलट विचारलं. तिला वाटलं, हे ऐकून मुनी फारच प्रसन्न होतील!

"दोनशे मोहोरा" मुनींनी झटकन निर्भयपणे सांगितलं.

ती चकितच झाली. पण स्वतःला सांवरत म्हणाली, "ही रक्कम मोठी आहे. ही मागणं हे मुनींना शोभादायक नाही."

"यांत सौदा करण्याचा प्रश्नच येत नाही. जे मी मूल्य मागतो आहे, ते प्रथम दिलं पाहिजे. त्यानंतरच मी कामाला सुरवात करीन. हे मान्य नसेल तर राहूं दे!" मुनीने स्पष्टच सांगितलं.

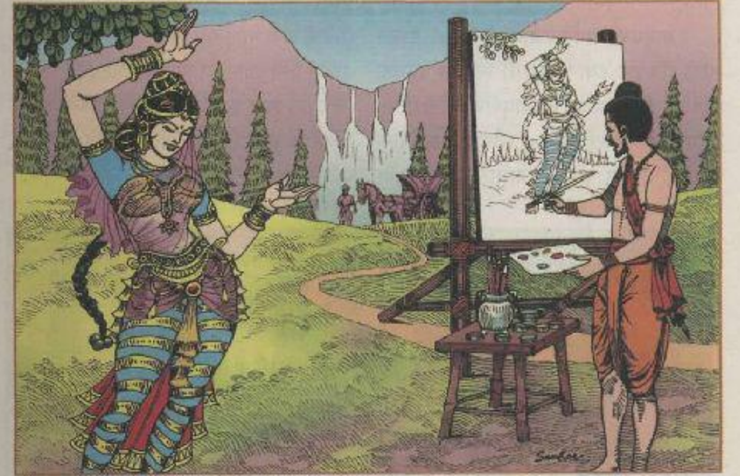
आता तिचाही अभिमान जागा झाला. ज्या कामासाठी ती आली होती, ते पूर्ण केल्याशिवाय ती परत जाणार नव्हती. तिने दोनशे मोहोरा त्यांच्यासमोर ठेवल्या आणि म्हटले, "घ्या, मी झाडाजवळ जाऊन उभी राहाते, आपण माझे चित्र काढा!" असं म्हणून ती समोरच्या झाडाच्या-खाली नृत्याच्या मुद्रेंत उभी राहिली.

मुनींनी तिला नखशिखान्त नीट निरखून पाहिले आणि ते चित्र काढण्यांत दंग झाले. कांही वेळानंतर त्यांनी काढलेले तिचे चित्र तिला दिले.

ते पाहून राजनर्तकी आनंदून गेली व त्यांना उतावीळपणे म्हणाली, "खरंच, फारच सुंदर चित्र आहे. पण ते काढण्याची जी किंमत तुम्ही घेतलीत ती मात्र जास्त वाटते. असे पैसे जमा करुन मरतेवेळी काय तुम्ही ते बरोबर नेणार आहात कां?"

आणि असं म्हणून ती झर्रकन घोडागाडीत बसून निघून गेली.

मुनींचे चित्रे काढण्याने काम चालूंच होते, आणि त्यांतून ते भरपूर पैसे मिळवत होते. पण एक दिवस त्यांनी अचानक चित्रांचे काम बंद

जैन कथेवर आधारित

केले व मुलांच्या विद्यार्जनावर लक्ष केंद्रित केले. जेव्हां राजनर्तकीला ही वार्ता कळली, तेव्हां या परिवर्तनाचे कारण काय ते जाणून घेण्यासाठी ती आश्रमांत आली.

गेल्या वेळेला जेव्हां ती आश्रमांत आली होती, तेव्हां तिथला रस्ता ओबडधोबड होता, दगडगोटे होते, रस्ता वेडावांकडा होता; पण आता मात्र रस्ता अगदी नीटस, आंखीवरेखीव व स्वच्छ होता. त्या दिवशी वैशाखी पौर्णिमा होती.

आश्रमाच्या प्रांगणात एक मोठा मंडप पाहून तिला आश्चर्य वाटले. मंडपाच्या मधोमध सोमशेखरचा प्रमुख शिष्य बसलेला होता आणि शिष्य व भक्तगण यांना उद्देशून तो भाषण करीत होता.

"भानुप्रकाशानंद स्वामींची प्रबळ इच्छा होती की एक ध्यानमंदिराची निर्मिती करावी. पण त्यांची इच्छा पूर्ण होण्यापूर्वीच त्यांचं निधन झालं. पण आमचे गुरुवर्य सोमशेखरस्वामींनी गुरुजींची इच्छा पूर्ण करण्यासाठी ध्यान-मंदिर निर्माण करणे हेच आपले लक्ष्य बनवले आणि त्यासाठी त्यांनी अपार परिश्रम केले. लोकांनी त्यांना लोभी, स्वार्थी म्हटले. पण त्यांनी त्याची फिकीर केली नाही. चित्रें काढून त्यांनी धन गोळा केले आणि आपल्या गुरुची इच्छा पूर्ण केली. पुढच्या पिढीवर उपकार करण्यासाठी तपस्या करण्यासाठी ते अरण्यांत निघून गेले. त्यांची कितीही प्रशंसा केली तरी ती कमीच आहे. त्यासाठी त्यांनी हा रस्ता बनवला, हे ध्यानमंदिर बनवलं. आपण त्यांचे ऋणी आहोत."

हे ऐकून राजनर्तकीचे डोळे पाणावले. तिला पश्चात्ताप झाला. तिला मुनी लोभी वाटले होते पण खरं तर ते महान आत्मा व परोपकारी होते. तिला आपली चूक समजली. तिने मनोमन मुनींची क्षमा मागितली. नंतर आपल्या अंगावरचे दागिने तिने काढले व मंदिराला भेट दिले. आता तिचे मन शांत झाले होते, आणि तिच्या मनांत पवित्र विचार होते. जड अंतःकरणाने ती तिथून परत गेली.

भल्लूक मांत्रिक

21

(कालीवर्माने भुयारी मार्गाने जाऊन बैराग्यांकडून मंत्रदंड घेतला, आणि नंतर ते सारेजण जितकेतु राजाच्या उद्यानांत पोंचले. त्यावेळेला तिथे जितकेतु आणि मायामर्कट येऊन पोंचले. राजाने त्यांना तिथे येण्याचे कारण विचारले. पण गुरु बैरागी "मंत्रदंड" आणि "श्यामगुप्त" एवढंच म्हणत राहिला. त्यानंतर...)

गुरु बैराग्याचे बोलणे राजाला समजले नाही. त्याने रागाने विचारले, "अरे संन्यासी, काय म्हणतो आहेस तू? मंत्रदंड कुठे आहे? हा श्यामगुप्त कोण आहे?"

गुरु बैरागी थोडा शांत होऊन म्हणाला, "महाराज! मी एक बैरागी आहे. मला संन्यासी म्हणून माझा अपमान करुं नये. बैरागी निराळा असतो आणि संन्यासी निराळा! हा फरक आपल्याला माहीत नाही कां?"

हे उत्तर ऐकून राजा संतापाने पेटून उठला. तेव्हां मायामर्कटाने दांत विचकून रागाने विचारले, "अरे कपटी बैराग्या, खरं काय ते सांग, इतर बडबड नको. ज्याने माझा मंत्रदंड चोरलाय, त्याला तू पाहिलंस कां?"

बैरागी गुरुने मायामर्कटाकडे आश्चर्याने पाहिले आणि नंतर आपल्या शिष्यांकडे वळून तो म्हणाला, "माझ्या शिष्यांनो, चंद्रशिला नगरीचा नवा मंत्री हाच कां आहे?"

"होय गुरुजी. हाच तो मर्कटामात्य!" एका शिष्याने उत्तर दिले, त्यावर मायामर्कट गरजला, "जे कांही पाहिलंस ते लौकर सांग, नाहीतर याच तलवारीने तुझा शिरच्छेद करीन."

मोठ्या शिष्याने चिंताग्रस्त चेहऱ्याने म्हटलं, "गुरुजी, खरं काय ते सांगा. म्हणजे आम्हाला इनाम मिळेल. नगराच्या उत्तरेला वेशीवर जी धर्मशाळा आहे. तिच्यासमोरच्या वाड्याचा मालक श्यामगुप्त ह्याच्याकडे आपण तो मंत्रदंड पाहिला आहे ना?"

गुरु बैरागी उत्तर देण्यापूर्वीच मायामर्कट दांत काढून हंसायला लागला आणि म्हणाला, "अरे मूर्खा! आत्ता तुझा गुरु काय सांगणार? तूच सांगितलंस की सारं कांही! हे राजा, लगेच श्यामगुप्ताच्या घरी शिपाई पाठवून तो मंत्रदंड मागवून घ्यावा."

राजाने जोराने टाळी वाजवली. एक शिपाई धावतच तिथे आला. त्याला ते बैरागी दाखवून राजाने सांगितलं, "हे पहा, तुम्ही आणखी कांही शिपाई घेऊन ह्यांच्याबरोबर जा. आपल्या नगरांतल्या श्यामगुप्ताला मंत्रदंडासहित इथे तावडतोब घेऊन या."

शिपाई बैराग्यांसह जायला निघताहेत तोच एकदम किल्ल्याच्या भिंतीपलीकडून शंखनाद ऐकूं आला. मायामर्कट उडी मारुन म्हणाला, "हे राजा! हा शंखनाद करणारे तर माझे गुरु महानुभाव मिथ्यामिश्र आहेत. आता आपल्या साऱ्या अडचणी दूर होतील. ते आपल्या सगळ्या शत्रूंना पार नामोहरम करुन टाकतील. आता थोड्याच वेळांत आपण चक्रवर्ती राजा होणार आहात." आणि तो किल्ल्याच्या भिंतीकडे जाऊं लागला.

राजाने मायामर्कटाच्या खांद्यावर हात ठेवून त्याला थांबवीत आपला संशय व्यक्त केला, "ऐक महामंत्री! माझे सैनिक, सूर्यभूपती, उग्रदंड आणि अस्वल्या मांत्रिकापासून किती वेळ किल्ला वांचवू शकतील? तूही इथून गेलास तर मला ऐन वेळेवर सल्ला कोण देईल? आपण जीवगुप्ताला इथून अपमान करुन पाठवून दिलं ही आपली मोठीच चूक झालीय."

"राजन्, आपले प्राण धोक्यांत नाहीत." असं म्हणून मायामर्कट तिथून पळाला.

झुडुपांच्याआडून हे दृश्य कालीवर्मा पहात होता. त्याला ही एक नामी संधी वाटली. तेवढ्यांत धाप लागलेला सूर्यभूपती तिथे येऊन म्हणाला, "महाराज! मी आता इथून माझ्या

स्वतःच्या किल्ल्याकडे जातो. एक राक्षस शंखनाद करणाऱ्या आपल्या शिष्यांना घेऊन किल्ल्याची भिंत फोडून आंत शिरण्याचा प्रयत्न करतोय असं मला कळलं. माझ्या किल्ल्यांत माझी पत्नी, मुलगी आणि थोडेसेच सैनिक आहेत."

जितकेतू आश्चर्याने म्हणाला, "ही सगळी कांहीतरी गडबड दिसतेय मला! एक राक्षस आणि अस्वल्या मांत्रिक माझ्या किल्ल्यावर हल्ला करायला आलेले आहेतच. त्यांत आणखी एक राक्षस आणि मांत्रिक! ही काय पीडा आहे?"

जितकेतू राजा गोंधळला होता आणि चारी दिशांना टकामका बघत होता.

त्यावेळी कालीवर्मा झाडांआडून बाहेर येऊन त्याला म्हणाला, "महाराज! यावेळी मी आपला शत्रू नाही. तलवार उपसूं नका. याक्षणीं आपण किती असहाय्य आहात ते आपल्यापेक्षां मला जास्त माहिती आहे. आपला मंत्री मायामर्कट किल्ल्याची भिंत ओलांडून बाहेर गेला आहे ते आपण पाहिलं आहेच!"

जितकेतू क्षणभर चकित झाला आणि म्हणाला, "तू कालीवर्मा आहेस ना? यापूर्वी मी तुझा शिरच्छेद करण्याची शिक्षा दिली होती ना?"

हा प्रश्न ऐकून कालीवर्मा किंचित हंसत म्हणाला, "महाराज, ती जुनी गोष्ट झाली. त्यावेळेला आपल्या मनांत मी एक राजा आहे असा अहंभाव भरलेला होता. पण आत्ता आपण अनेक संकटांमुळे चिंताक्रांत आहात."

त्यावर जितकेतुने सूर्यभूपतीकडे बघून विचारले, "कालीवर्मा, सूर्यभूपती आणखी एका

राक्षस व मांत्रिकाबद्दल बोलतोय. दोघे मांत्रिक आणि दोघे राक्षस कसे?"

"महाराज! या साऱ्या गडबडीच खरं कारण आहे - या दोघा मांत्रिकांच्यामधे असलेले वैर आणि सूड घ्यायची भावना! हे दोघेजण ब्रम्हपुत्रा नदीच्या उगमाजवळ असलेल्या एका जुन्या मंदिरांतल्या भल्लुकेश्वरीचे भक्त आहेत. त्यांच्यापैकी एकाचे नांव भल्लूकपाद आहे. त्याचाच शिष्य भल्लूक मांत्रिक उर्फ अस्वल्या-मांत्रिक, इथे आलेला आहे. दुसरा मिथ्यामिश्र नांवाचा एक तांत्रिक आहे. त्याचा शिष्य मायामर्कट आहे. आता राहिले ते राक्षस! ते दोघे सख्खे भाऊ आहेस. त्यांतला उग्रदंड राक्षस आपल्या बाजूचा आहे. तांत्रिक मिथ्यामिश्राने उग्रदंडाच्या भावाला, कालदंडाला, कैदेत ठेवलेलं आहे." कालीवर्माने खुलासा केला.

कालीवर्माचे बोलणे पूर्ण होण्यापूर्वी सूर्यभूपती म्हणाला, ''महाराज, तोच तांत्रिक आपल्या कैदेत असलेल्या राक्षसाला बरोबर घेऊन माझ्या किल्ल्यावर हल्ला करायला गेला असावा. मला आज्ञा द्यावी. मी आपल्या दर्शनाला नंतर येईन.'' आणि तो वेगाने तिथून चालता झाला.

जितकेतु राजा काळजीयुक्त स्वरांत काली-वर्माला म्हणाला, ''वर्मा, आता तू काय करणार आहेस? अरे, तुझ्या हातांत एक मंत्रदंड आहे, आणि दुसऱ्या हाताने तू तलवारही म्यानांतून उपसूं शकतोस? मी कदाचित राज्य कारभार चांगला केला नसेल, पण मी भेकड नाही हां! तू कोणते शस्त्र माझ्यावर वापरणार आहेस?''

कालीवर्माने मंत्रदंड व तलवार जमिनीवर ऐकून देत म्हटले, ''महाराज, मी यापैकी एकही शस्त्र आपल्यावर चालवणार नाही. आपल्या शासनात जे अत्याचार घडले, त्याची जबाबदारी आपल्या मंत्र्यांनी वाटून घ्यायला हवी. तरीही आत्ता आपल्या राज्याला मांत्रिकांपासून व राक्षसांपासून वांचवण्याची जबाबदारी माझ्यावर आहे.''

हे बोलणे ऐकून जितकेतू खूष झाला, आणि खाली टाकलेली तलवार उचलून ती तो कालीवर्माला देणार, तेवढ्यांत दुर्मुखराजा व अस्वल्या मांत्रिक जवळच्या भुयारी मार्गातून वर आले.

दुर्मुख तलवार उपसून गर्जतच म्हणाला, ''कालीवर्मा, मला वाटलं होतं कीं आपले नुकसान झाले होते. पण तुम्ही या राजाला अद्यापि जिवंत कशासाठी ठेवलंत? मी आत्ताच यांना माझ्या तलवारीची धार दाखवतो.'' आणि तो जितकेतु-जवळ जाऊं लागला.

कालीवर्माने विजेच्या गतीने पुढे होऊन आपल्या तलवारीने दुर्मुखची तलवार रोखली आणि त्याला समजावून सांगितले, ''राजा दुर्मुख, उतावळेपणा नको. याच राजा जितकेतूच्या वंशाची सेवा करताना माझे पिताश्री युद्धांत स्वर्गवासी झाले होते. ते विसरुन यांचा यावेळी वध करणे हे माझ्या लेखी पाप आहे.''

दुर्मुख रागावून कांहीतरी बोलणार, तितक्यांत अस्वल्या मांत्रिकाने झटकन खाली पडलेला मंत्रदंड उचलून म्हटले, ''कालीवर्मा, छान! माझे गुरु भल्लूकपाद, त्यांचा हाडवैरी तांत्रिक मिथ्यामिश्र, कालदंड राक्षस आणि त्याचा शिष्य जंबुकेश्वर, यांना शोधत या प्रदेशांत आले आहेत.

माझ्या गुरुजींचा कांही घातपात होईल अशी मला शंका आहे. आपण तात्काळ भल्लूकपाद पर्वत-राजीकडे जायला हवं!''

''जर आपण तिकडे गेलो तर इथे त्या तांत्रिकाचा जुलूम कसा रोखता येईल? तो सूर्य-भूपतीच्या किल्ल्यावर हल्ला करायला गेला आहे ते मला समजलंय. त्या किल्ल्यांत सैनिकही फारसे नाहीत.'' कालीवर्मा म्हणाला.

अस्वल्या मांत्रिकाने त्यावर टिपणी केली, ''या सगळ्या गोष्टी सूर्यभूपतीच्या तोंडून, तो किल्ल्याकडे जाण्यापूर्वीच मी ऐकल्या होत्या. माझा साधा सरळ प्रश्न आहे, कीं या राजा नि मांडलिकाच्या भानगडीत आपण कशासाठी पडायचं?''

कालीवर्मा मांत्रिकाकडे रागाने बघत बोलला, ''मी या राज्यांत जन्मलोय आणि या मातींतच वाढलो आहे. म्हणून अगोदर या राज्याचे आणि राजाचे हित पाहायला हवे. पर्वतांत राहाणाऱ्या एकट्या मांत्रिकाच्या मदतीसाठी धावणे हे कांही योग्य नाही!''

हे उत्तर ऐकून अस्वल्या मांत्रिक थक्क झाला, आणि म्हणाला, ''अरे शिष्या कालीवर्मा, कांही क्षणांतच तू कसा बदललास? जितकेतू राजाचे बोलणे ऐकून कदाचित् तू फसशील. हा मंत्रदंड आणून देणाऱ्याला तो आपले अर्धे राज्य आणि आपली दत्तककन्या देण्याची त्याने फक्त घोषणा केलेली आहे.''

''माझ्या बोलण्यांत अर्धे राज्य व राजकुमारीशी विवाह यांचा उल्लेख कुठेही नव्हता. मंत्रदंड तर

मी आपल्याला दिला, महाराजांना कुठे दिला होता?'' असं म्हणून कालीवर्माने राजाकडे बघितलं. तेव्हां तिथे उग्रदंड राक्षस आणि अस्वल्या वधिकदेखील येऊन पोंचले.

उग्रदंडाला पाहून क्षणभर जितकेतु राजा भ्यायला, पण धीर एकवटून त्याने विचारले, ''मला कांही मूलबाळ नाही. या राज्याचा वारस कोण होईल हाच विचार मी करतो. यावेळी अनायासे मला चांगली संधी मिळाली आहे. सूर्यभूपतीची मुलगी माझी दत्तक कन्या आहे. मी तिचा विवाह कालीवर्माशी करीन. म्हणजे माझ्या पश्चात तो चंद्रशिलाचा राजा होईल.''

त्यावर अस्वल्या मांत्रिक चिडून ओरडला, ''भल्लूकपाद गुरु की जय!'' आणि नंतर जरा शांत होऊन म्हणाला, ''खरी परिस्थिती जाणून घेण्या-ऐवजी तुम्ही हवेंत इमले बांधता आहात. तो दुष्ट

तांत्रिक मिथ्यामिश्र एव्हाना सूर्यभूपतीच्या कन्येला बंदी बनवून पर्वतरांगांतल्या आपल्या वस्तींत जायला निघालादेखील असेल. बरेच दिवसांपासून भल्लुकेश्वरीदेवीसाठी एका पुजारिणीच्या शोधांत तो होता."

"मी जिवंत आहे तोपर्यंत हे काम तो तांत्रिक पूर्ण करुं शकणार नाही." असं म्हणून कालीवर्माने सर्रकन आपली तलवार म्यानांतून उपसली.

"कालीवर्मा, मीदेखील हीच प्रतिज्ञा करतो आहे." उग्रदंड राक्षसाने आपली गदा उचलून म्हटले.

अस्वल्या मांत्रिक हंसून म्हणाला, "उग्रदंडा! तुमची प्रतिज्ञा सफल होवो अशी माझीही इच्छा आहे. या कामांत तुम्ही त्या तांत्रिकाच्या तावडीतून माझ्या मोठ्या भावाला, कालदंडाला सोडवा. कांहीतरी वनौषधी पाजून मिथ्यामिश्राने त्याचा बुद्धिभ्रंश केला आहे आणि विश्वासू हरकाम्या-प्रमाणे त्याच्या उपयोग तो करतो आहे. ठीक तर, मी आता निघालो!"

असं म्हणून तो भुयाराकडे जायला वळला, तेव्हां एका झाडाच्या पाठीमागून अस्वल्या वधिक 'सिरस भैरव!"

असं किंचाळत, हातांतला परशु नाचवीत, मांत्रिकासमोर उडी मारुन म्हणाला, "अस्वल्या मांत्रिकजी! आपल्या मंत्राच्या प्रभावाने मी अर्धा अस्वल झालो आहे.

आता माझं काय होणार? तुम्ही, तुमचे गुरु आणि मी, तिघेही अस्वलासारखे आहोत त्यामुळेच तर सगळी गडबड होते आहे. मला पूर्वीसारखा माणूस बनवता कीं या परशुने तुमचे मस्तक छाटून टाकू?"

अस्वल्या मांत्रिक टरकला नि त्याला म्हणाला, "तू अस्वल्या वधिक नाहीस, या नगरीचा प्रमुख वधिक आहेस. आत्ता तू सिरसवनांत जाऊन ज्या गुन्हेगारांना शिक्षा झालेली आहे त्यांचे शिरच्छेद कर, जा!"

असं म्हणून त्याने अस्वल्या वधिकाच्या डोक्याला तीन वेळा आपला मंत्रदंड टेकवला, आणि विजेच्या चपळाईने तो भुयारांत उतरला.

(पुढच्या अंकात समाप्त)

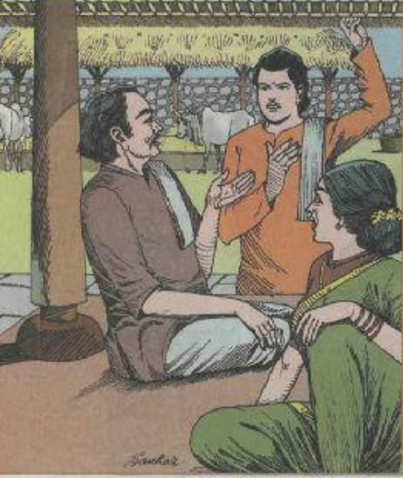

वेताळ कथा

देवनाथच्या दिव्य शक्ती

निश्चयाचा पक्का विक्रमार्क पुन्हां झाडाजवळ गेला, त्याने झाडावरुन शव खाली उतरवले आणि आपल्या खांद्यावर घेतले. नेहमीप्रमाणे त्याने स्मशानाची वाट धरली. तेव्हां प्रेतांत लपलेल्या वेताळाने राजाला विचारले, "राजन्, या घनघोर अंधारात तू निर्भयपणे पुढे चालतच राहिला आहेस. तुझे हे अपार कष्ट व मेहनत पाहिले कीं कुणाच्याही मनांत तुझ्याविषयी दयेचा पाझर फुटेल. तू एवढे परिश्रम घेतो आहेस तेव्हां त्याच्या पाठीमागे तुझा कांहीतरी गुप्त हेतू असेलच. तुझे ध्येय गांठण्यासाठी तू जी ही साधना

करतो आहेस, ती निश्चितच कौतुकास्पद आहे. पण हे ध्येय साधण्यासाठी तू जो मार्ग निवडला आहेस तो मात्र श्रेष्ठ असणे अत्यंत आवश्यक आहे. तरच तुझी ध्येयसिद्धी योग्य मार्गाने जाते आहे असं म्हटलं जाईल. हे धर्मसूत्र आणि त्याची सक्षमता ओळखून योगी देवनाथने उतावळेपणाने जो निर्णय घेतला, तो पूर्णपणे विसंगत होता. त्यामुळेच त्याचा परिणामही अशुभ व वाईट झाला. तुला सावध करण्यासाठी मी तुला त्या योग्याची गोष्टच सांगतो. ती ऐकताना तुझा थकवादेखील दूर होईल." आणि वेताळाने देवनाथ योग्याची पुढील गोष्ट सांगितली.

सिंगवर नावाचे एक गांव समुद्रकिनाऱ्यावर बसलेले होते. त्या गांवाच्यालगत एक अरण्य होते. त्यांत योगी देवनाथने आश्रम स्थापन केला आणि जरूर पडेल तेव्हां तो लोकांना मदत करीत असे. त्या योग्याजवळ अनेक दिव्य शक्ती आहेत अशी बहुतेक लोकांची श्रद्धा होती.

सिंगवर गांवात आणि त्याच्या जवळपासच्या प्रदेशांत वेळेवर पाऊस पडत होता व उत्तम पीक येत होते. आपल्या कष्टांचे भरपूर फळ मिळते आहे हे पाहून गांवकरी समाधानी व तृप्त होत असत.

कांही दिवसानंतर बलराज नांवाच्या एका स्वार्थी माणसांची तिथे ग्रामाधिकारी म्हणून नेमणूक झाली. जास्त पैसा मिळवण्यासाठी त्याने गांवात दारुची दुकाने व जुगाराचे अड्डे सुरुं केले. त्यामुळे गावांतली तरुण मुले या वाईट संवयींची शिकार बनली.

या संकटाला निमंत्रण दिल्याबद्दल गांवकऱ्यांनी बलरामला दोष दिला. पण त्याने त्यांना उत्तर दिले, "काळ बदलत चालला आहे. काळाबरोबर आपणही बदललं पाहिजे. अनेक गांवकऱ्यांनी मागणी केली म्हणून मी ही व्यवस्था केली."

बलराजच्या या कृतीबद्दल जे लोक खूष झाले त्यांच्यामधे गिरीराज नांवाचा एक शेतकरी होता. त्याच्या घरी त्याची बायको मालती व सहदेव व रमानाथ हे दोघे तरुण मुलगे राहात होते. थोरला सहदेव सुशील व सरळ स्वभावाचा होता. गांवातले सगळे सज्जन तरुण त्याच्याशी मैत्री ठेवून होते. पण रमानाथ मात्र पोरकट व बेजबाबदार होता. टवाळखोर व उनाड मुलांचा तो नेता होता.

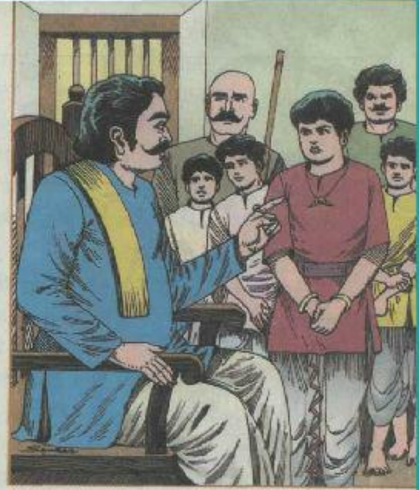
रमानाथच्या आईवडिलांना नेहमी त्याची काळजी वाटत असे, पण सहदेव त्यांना शांत करीत नेहमी सांगत असे. "तो अजून लहान, अल्लड आहे. त्याच्यावर मी लक्ष ठेवीन. तुम्ही काळजी करुं नका."

आपल्या मित्रांच्या मदतीने सहदेव कथाकीर्तन, व लहानसहान प्रहसनांचे कार्यक्रम करीत होता. या करमणुकीतून दारुचे प्रकृतिवर किती वाईट परिणाम होतात, जुगाराचे दुष्परिणाम व नुकसान कसे होते, ते लोकांच्या मनावर बिंबवण्याचा प्रयत्न करीत होता.

सहदेवाचे हे कार्य रमानाथला मुळीच पसंत नव्हते. त्याबाबत बोलताना त्याच्या मित्रांनी त्याला सांगितले, "तुझा भाऊ लोकांचा आवडता आहे. तुला त्याचे काम पसंत नाही पण हे आम्ही लोकांना सांगितलं तर ते चिडतील. सहदेवाच्या विरुद्ध आपल्याला ग्रामाधिकारी बलराजच मदत करुं शकतील."

बलराजलाही सहदेवाची लोकप्रियता खुपत होती. रमानाथ मित्रांना घेऊन जेव्हां त्याच्या घरी आला, तेव्हां तो म्हणाला, "हिरा हिऱ्यानेच कापला जातो. कांट्यानेच कांटा काढायला हवा. आपण रमानाथच्या चांगुलपणाचा उपयोग करुन त्याच्याकरवी असे काम करुन घेऊं, कीं सगळे ग्रामस्थ त्याचा तिरस्कार करतील." असं सांगून बलराजने एक सविस्तर योजना आंखली.

त्याच्या सांगण्यानुसरा रमानाथचा एक मित्र साधूच्या वेषांत सहदेवाकडे जाऊन भेटला आणि त्याला म्हणाला, "मी ऐकलंय कीं रमानाथ घरांत सगळ्यांचा लाडका आहे. तो खोडकर व उडाणटप्पू आहे हेही ऐकलंय. त्याला सुधारायचं

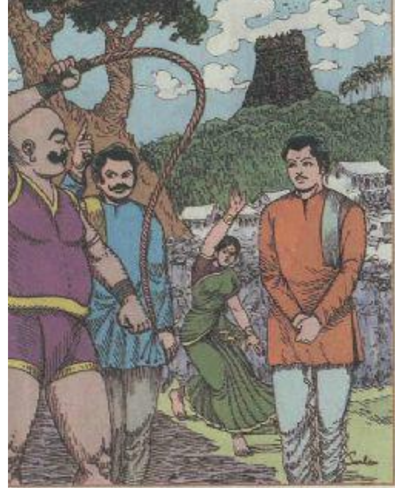

असेल तर एकं साहसी योजना आहे. तू ते धाडस करशील कां?"

सहदेवाने चटकन होकार दिला.

"बरं तर, आजच मध्यरात्र झाली कीं तू एकटाच रामाच्या मंदिरात जा. गाभाऱ्यांत श्रीरामचंद्राची मुकुटधारी मूर्ती आहे. तो मुकुट घरी घेऊन जा आणि तुझा भाऊ झोपलेला असेल तर त्याच्या डोक्यावर थोडा वेळ ठेव. नंतर लगेच तो मुकुट घेऊन मंदिरात परत जा, आणि प्रभूच्या मूर्तीच्या मस्तकावर होता तसा ठेवून दे. पण हे काम अत्यंत गुप्तपणे व सावधानतेने करायला हवं. असं केलंस तर तुझा धाकटा भाऊ श्रीरामचंद्रसारखा थोर व गुणवंत होईल."

त्या कपटी साधूच्या बोलण्यावर सहदेवाने विश्वास ठेवला. त्याच रात्री तो राममंदिरात गेला.

बलराजच्या योजनेप्रमाणे मंदिराची दारे बंद नव्हती. त्यामुळे सहदेवाला वाटलं कीं प्रभू रामचंद्रदेखील या कामांत त्याला मदत करीत आहेत. त्याने मूर्तीला प्रणाम केला आणि तिच्या मस्तकावरचा मुकुट काढला. पण तेवढ्यांत रमानाथचे मित्र आणि ग्रामाधिकारी बलराज तिथे बोलत बोलत पोंचले. हातांत देवाचा मुकुट घेतलेल्या सहदेवाला त्यांना पकडले. बलराजने सहदेवावर प्रश्नांचा भडिमार केला.

तेव्हां रमानाथने उत्तरादाखल फक्त म्हटले, "हे माझं केवळ दुर्भाग्य आहे!"

दुसऱ्याच दिवशी रामाच्या मंदिरात सर्व ग्रामस्थांना बोलावण्यांत आले. बलराजने सर्वांच्यासमक्ष सहदेवावर चोरीचा आरोप केला आणि त्याला पन्नास फटके मारावेत अशी शिक्षा सुनावली. सहदेवाच्या आईला जेव्हां ही बातमी समजली, तेव्हां ती थरथर कांपतच मुलाजवळ येऊन म्हणाली, "बाळ, तू सज्जन आहेस. तू कधीही वाईट काम करत नाहीस. तू देवाचा मुकुट घेतलास खरा, पण मग त्याच्यामागे कांहीतरी सबळ कारण असलेच पाहिजे. मला हे पहावत नाही. तू असं कां केलंस ते सर्वांना सांग." आपले दुःख आवरत तिने सहदेवाला विचारलं.

आईच्या विनवणीचा सहदेवावर कांही परिणाम झाला नाही. शांत स्वरांत त्याने उत्तर दिले, "आई, माझ्यावर विश्वास ठेव. जर मी मुकुट कां घेतला याचे खरे कारण सांगितले, तर त्यामुळे साऱ्या गांवाचे अकल्याण होईल."

त्याचे उत्तर ऐकून बलराज मोठ्याने हंसला व म्हणाला, "आपल्या गोड बोलण्याने आमचा विश्वास संपादन करण्याचा प्रयत्न हा करतो आहे. चांगुलपणाचा बुरखा याने पांघरला आहे. याची शिक्षा तावडतोब अंमलात आणली पाहिजे." असं म्हणून त्याने एका पहिलवानाच्या हातांत चाबूक दिला.

मालती सहदेवाच्यासमोर उभी राहिली आणि म्हणाली, "ज्या गावाचं अमंगल होऊं नये असं माझ्या मुलाला वाटतं, त्याच गांवाकडून त्याला शिक्षा होते आहे! ह्या गांवाचं अकल्याण नक्की होईल; हा माझा शाप आहे." रागाने जमिनीवर पाय आपटून ती म्हणाली.

योगायोगाने दुसऱ्याच क्षणीं तिथे धरणीकंप झाला. गांवातली सारी घरे कोसळली. जवळच असलेल्या समुद्राचे पाणी गांवात शिरले आणि

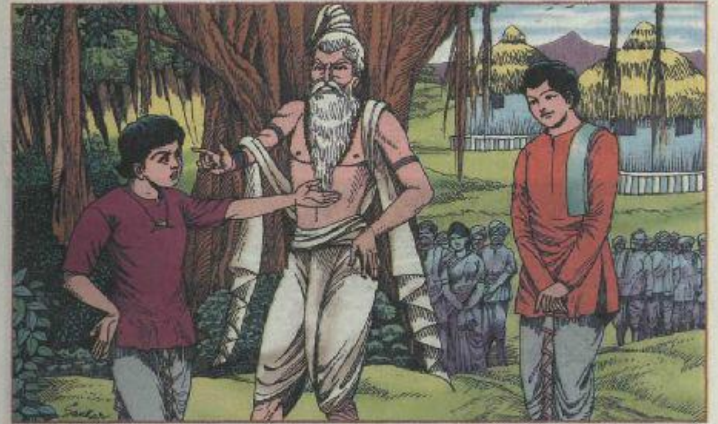

गांवाची जमीन पाण्याखाली गेली. "आपली सगळी जमीन खारी झाली. कित्येक वर्षे तिथे कांहीच पीक येऊं शकले नसते. सहदेवाच्या बाबतींत आपली फार मोठी चूक झाली. आपण सारेजण समुद्रांत बुडून मरुन जाऊं या, हाच एकमात्र मार्ग आहे." एका गांवकऱ्याने पश्चात्तापाच्या स्वरांत म्हटलं.

तेव्हां मालतीने त्याला म्हटलं, "या आपत्तीत कितीतरी लोक मेले आहेत. पण आमच्या घरांतले मात्र सगळे वांचले! आता दिव्यारामच्या योगी देवनाथ यांच्या दर्शनाला जाऊं. तेच कांहीतरी मार्गदर्शन करुं शकतील."

सर्वांनी त्याला संमती दर्शवली. योगी देवनाथांकडे गांवकरी गेले व त्यांनी आपली व्यथा सांगितली तेव्हां देवनाथांनी सांगितलं, "तुमचे गांव पुन्हां पूर्वीसारखे चांगले होण्यासाठी माझ्याकडे कांही दिव्य शक्ती आहेत. पण त्या शक्ती वापरण्यासाठी कांही नियम आवश्यक असतात. ज्या व्यक्तीने आजपर्यंत कोणतेही वाईट कृत्य केलेले नाही, अशा व्यक्तीलाच या दिव्य शक्ती वापरता येतील. असा एकमेव उत्तम माणूस तुमच्या गांवात आहे - तो म्हणजे सहदेव! तोच तुमच्या गांवाला पूर्वीसारखा समृद्ध बनवूं शकेल."

हे ऐकून सहदेवाचा भाऊ रमानाथ पुढे येऊन म्हणाला, "योगीराज, माझ्या मोठ्या भावाने आमच्या गांवातल्या राममंदिरातल्या मूर्तीचा मुकुट चोरला होता. त्या कृत्यामागे त्याचा स्वार्थी हेतू होता. हे माहीत असूनही आपण त्याला योग्य व्यक्ती ठरवता आहात? आपला हा निर्णय सुसंगत व न्यायी आहे कां?"

देवनाथने रमानाथकडे रोखून बघत म्हटले, ''मला सारं कांही माहीत आहे. सहदेव ह्या दिव्य शक्ती वापरण्यासाठी योग्य व्यक्ती आहे.'' असं म्हणून देवनाथने सहदेवला जवळ बोलावले व आपल्या दिव्य शक्ती त्याला प्रदान केल्या.

वेताळाने ही गोष्ट सांगून पुढे विचारले, ''राजन्, दिव्य शक्ती देण्याच्या बाबतींत देवनाथ-कडून चूक झाली कां? आपल्या सख्ख्या भावाला सन्मार्गावर परत आणावा म्हणून त्याने देवाचा मुकुट घरी नेण्याचा प्रयत्न केला. हा स्वार्थ, वाईट साहस किंवा अपहरण नाही कां? ही काय उत्तम मनुष्याची लक्षणें आहेत कां? एक चांगले कार्य साधण्यासाठी वाईट मार्ग स्वीकारणे योग्य आहे कां? त्याला दिव्य शक्ती देण्यांत देवनाथने पक्षपात केला कीं नाही? माझ्या या शंकांची उत्तरे माहीत असूनदेखील जर तू गप्प राहिलास तर तुझ्या मस्तकाची अनेक शकले होतील.''

विक्रमार्कानि म्हटलं, ''सहदेवाचा भाऊ रमानाथ याचा बलराजने आपल्या स्वार्थासाठी उपयोग केला. रमानाथला परत चांगल्या मार्गावर आणायचे असेल तर तो व त्याचे मित्र यांचा दुष्टपणा नष्ट करायला हवा! आपल्या भावाला सुधारण्यासाठी, एका चांगल्या कामासाठी त्याने मुकुटाची चोरी केली नव्हती. त्याने आपल्या भावाच्या डोक्यावर मुकुट ठेवण्यासाठी त्या साधूच्या आज्ञेनुसार मंदिरातून तो मुकुट घेतला होता. तो बलराजच्या जाळ्यांत सांपडला. ही गोष्ट इतरांना समजली तर गांवाचे अकल्याण होईल ही त्याची श्रद्धा होती. स्वतः दोषी नसताना-देखील तो शिक्षा भोगायला तयार झाला. यांत त्याचा निस्वार्थीपणा व त्यागी भावना दिसून येते. चांगले-वाईट याचा निर्णय त्या काम करणाऱ्याचा हेतू काय आहे, त्यावर ठरतो. सहदेवाच्या दुर्भाग्याचा इथें प्रश्नच नाही. योगी देवनाथ यांना सारी खरी वस्तुस्थिती माहीत होती, म्हणून त्यांनी आपल्या शक्ती त्याला दिल्या. त्यांत कोणताही पक्षपात नाही. किंवा कोणतीही त्रुटी नाही.''

राजाचे मौन भंग करण्यांत सफल झालेला वेताळ शवासहित अदृश्य झाला आणि झाडावर जाऊन बसला.

(आधार : ''वसुंधरा'' यांची रचना)

मुघल लघुचित्रें

लघुचित्रे काढण्याची कला मोंगल राज्यकर्त्यांनी भारतांत आणली.

शेरशहा सुरीच्या हातून पराभव पत्करल्या-नंतर हुमायून बादशहा पर्शियांत (हल्लींच्या इराण) अज्ञातवासांत गेला. वर्षभरांतच तो हिंदुस्तानांत परत आला, तेव्हां त्याच्याबरोबर अब्दुल समद आणि मुल्ला दोस्त महंमद हे दोघे पर्शियन चित्रकार आले होते. ह्यांनी शाहजादा अकबराला चित्रकला शिकवलीच, पण त्याशिवाय अनेक हिंदू व मुसलमान कलावंतांना या लघुचित्रांचे तंत्र ह्या दोघा चित्रकारांनी उत्तमप्रकारे शिकवले. त्यांच्या कलागुणांचा वापर अकबराने हमजा-नामा याचे पर्शियन भाषांतर करताना केला. त्यांतली चित्रे या दोघांनी काढलेली आहेत. त्या हस्तलिखितांत सुमारे हजार पृष्ठांवर चित्रे आहेत.

ते काम पूर्ण करायला पंधरा वर्षे लागली व त्याचे बारा खंड तयार झाले. त्यानंतर बाबरनामा व अकबरनामा हे ग्रंथदेखील लघुचित्रांनी सुशोभित केले गेले.

मोगल साम्राज्याच्या-ऱ्हासाबरोबर या कलेची लोकप्रियता कमी होत गेली. तरीदेखील, या शैलीचे तंत्र राजस्थानी व पहाडी चित्रशैलींमधून विकसित होत गेले.

शिक्षेतून सुटका नव्हती

जेव्हां हेमचंद्र हेलापुरीचा राज्यकर्ता होता, तेव्हां देवाच्या मूर्तीपुढे नतमस्तक असलेला भक्त किंवा पूजेंत मग्न असलेल्या अर्चकाला कैद करायचे गाही असा दंडक राज्यांत प्राचीन शिलालेखावरुन रुढ होता. पूजा, प्रार्थना संपवून भाविक मंदिराबाहेर आला कीं सैनिक त्याला नंतर पकडून नेत असत.

या कायद्याची पळवाट शोधून गुन्हेगार शिक्षेतून वांचण्यासाठी निरनिराळे उपाय शोधून काढीत असत. सैनिक येत आहेत असं समजलं कीं अपराधी मंदिरात शिरत, आणि मूर्तीसमोर हात जोडून, डोळे मिटून बसून राहात. त्यांची प्रार्थना संपतच नसे. मग कधीकधी सैनिक कंटाळून निघून जात.

सैनिक निघून गेले कीं अपराधी बाहेर येत व चटकन निसटून जात. मग त्यांचा शोध घेणे हे जास्तच अवघड काम होऊन बसे. हेमचंद्र राजाकडे चंद्रहास हा सल्लागार नुकताच नोकरीवर रुजूं झाला होता.

त्याने या कायद्यांतली त्रुटी राजाच्या निदर्शनास आणली व म्हटले, "महाराज, देवाचे मंदिर हे परम पवित्र स्थळ असते. मानवाचे जीवन चढउतारांनी भरलेले असते, त्यामुळे त्याच्या मनांत पापाविषयी भिती व परमेश्वराविषयी श्रद्धा आवश्यक व उपयुक्त आहे. पण मूर्तीसमोर बसणाऱ्या अपराध्याला पकडू नये असा जो शिलालेख आहे, त्याचा फार दुरुपयोग केला जातो आहे. त्याच्याआड गुन्हेगार लपतो व सैनिकांना चुकवून पळून जाऊं शकतो. दिवसेंदिवस अपराध्यांची संख्या वाढत चाललीय. आपण या रुढीबद्दल खोल विचार करावा. न्यायाधिशांशी विचार विनिमय करावा, आणि योग्य तो निर्णय घ्यावा."

चंद्रहासचे बोलणे राजाने लक्षपूर्वक ऐकले,

सुषमा चतुर्वेदी

व त्यावर राजा म्हणाला, "हा शिलालेख आमच्या पूर्वजांनी अंमलात आणलेला असून ही रुढी अशी एकदम बदलणे योग्य होणार नाही."

चंद्रहास लगेच गप्प बसला खरा, पण त्याविषयी तो जास्त खोल विचार करुं लागला.

एके दिवशी सैनिक एका चोराचा पाठलाग करीत आले. सुगंधीपुरांतल्या एका स्त्रीच्या दागिन्यांची चोरी करुन तो चोर इकडे पळून आला होता.

पळतापळता मागोमाग सैनिकांना येताना पाहून तो एका झोंपडीकडे वळला. तिथे त्याला हळद व कुंकू माखलेला एक मोठासा दगड दिसला. झालं, त्या दगडापुढे उभा राहून चोराने हात जोडले व त्याची प्रार्थना सुरुं झाली.

त्याचा पाठलाग करणारे सैनिक थांबले व आपापसांत बोलूं लागले, "आता हा देवीच्या मूर्तीसमोर उभा आहे. आता कांही त्याला पकडता येणार नाही. आपण इथेच थांबून त्याची वाट पाहायला हवी."

चोराने डोळे मिटले होते आणि मूर्तीसमोर त्याने आसनमांडी घातली. तो प्रार्थनेत मग्न आहे असे वाटत होते. पण त्याचे हे ढोंग आहे हे सैनिकांना माहिती होते. थोड्या वेळानंतर सैनिकांनी त्याला वेढा घातला. आता आपण कांही सुटत नाही, हे चोराला कळून चुकले. त्याने आवाज चढवून विचारले, "दिसत नाही कां तुम्हाला? माझी पूजा चाललीय. देवासमोर मला अटक करताय?"

तो पुढे कांही बोलणार तेवढ्यांत तो गप्प झाला. कारण सैनिकांनी तो हळदीकुंकवाने माखलेला तो दगड तिथून उचलून बाहेर नेला. चोराला पकडण्यांत आले.

दुसऱ्या दिवशी न्यायाधिशाकडून राजाला ही हकीकत समजली. चंद्रहासच्या सल्ल्यानुसार त्यांतली उणीव राजाच्या लक्षांत आली. त्याने ताबडतोब त्या शिलालेखांतली "पूजेंत गर्क असणाऱ्यांना कैद करुं नये" ही आज्ञा रद्द केली.

तेव्हांपासून अपराध्यांची संख्याही कमी झाली, व गुन्हेगारांना शिक्षेतून सहज सुटका होणे बंद झाले.

खास बातम्या

टूथपिकवर कोरीवकाम

दगड व धातूवर कोरीवकाम अनेकदा केलेले आढळते. बंगलोरच्या सी. मल्लिकार्जुन रेड्डी ह्यांनी प्रथम वर्गात वापरलेल्या खडूंवर कोरण्याचा प्रयत्न केला. त्यांनी एका खडूवर कोरीवकाम करुन तो नमुना गिनेस बुकांत नोंद व्हावी म्हणून पाठवला. पण तो नाकारण्यांत आला. तेव्हां मित्रांच्या सल्ल्यावरुन त्यांनी टूथपिकवर कोरीवकाम करायला सुरवात केली.

अलीकडेच, चोवीस वर्षाच्या रेड्डीने गिनेस बुकच्या प्रतिनिधीसमोर वीटभर लांबीच्या चिमुकल्या टूथपिकवर अठ्ठावीस जोडांची सांखळी कोरली. अमेरिकेतल्या बॉब शामी याने यापूर्वी १९९६ मधे १७ जोडांची सांखळी कोरल्याचा विक्रम नोंदवला होता. मल्लिकार्जुन हा बंगलोरचा बी एस्सी असून कोलार जिल्ह्यांतल्या टोपनहळ्ळी गांवचा निवासी आहे.

कटु सत्य

हिंवाळ्यात शून्याखाली ५५ ते ६० अंश तपमान असलेल्या सियाचिन या भारताच्या सीमेवर सुमारे दोन हजार सैनिक पहारा करीत आहेत. या भयंकर थंडीपासून स्वतःचे रक्षण करण्यासाठी प्रत्येकाला दोन लाख रुपयांपेक्षा जास्त किंमतीचा गणवेष दिला जातो. त्यांतल्या कांही वस्तूंच्या किंमती अशा आहेत - ऑस्ट्रियाहून कोर्फेक बूट (रु. ७२००/-), स्वित्झर्लांडहून पायमोजे (रु. ११००), इटलीहून हातमोजे (रु.२,१००), स्वित्झर्लंडहून लोकरी कोट (१८,०००), पाटलोणी (रु. ८,८००), फिनलंडहून सदरे (रु.३,४००/-) आणि कॅनडाहून टोप्या (रु.१०००)!

देशविदेशींच्या दंतकथा (इराण)

घोडा खिंकाळला आणि राज्य जिंकले

पर्शिया (हल्लींचा इराण) हा देश तीन हजार वर्षांपूर्वीदेखील चांगला सुसंस्कृत होता. या समृद्ध देशाच्या गादीवर एका काळांत स्मेर्डिस हा पाताळयंत्री राजा राज्य करीत होता. त्याने ते राज्य हडप केले होते. लोक त्याच्या कारकीर्दीत सुखी नव्हते. श्रीमंतापासून गोरगरीबांपर्यंत सारेजण राजाच्या विरोधांत होते.

स्मेर्डिसने जरी प्रजेच्या कल्याणासाठी कांही विशेष केलं नाही, तरी स्वतःची सुरक्षा मात्र त्याने नीट ठेवलेली होती. त्याचे विश्वासू संरक्षक शिपाई सभोवती सतत असत. प्रत्येक खात्यांत त्याने गुप्तहेर पेरलेले होते. कुणी कांही राजाविरुद्ध बोललं कीं ते राजाला लगेच कळवलं जात होतं. त्या माणसाविरुद्ध लगेच कारवाई होऊन त्याचे तोंड कायमचेच बंद केले जात होते.

राजाविरुद्ध बोलायला मंत्री वा सरदार फार घाबरत असत. पण सहा तरुण सरदार मात्र गुप्तपणें एकत्र झाले आणि त्यांनी राजाविरुद्ध कट केला. त्यांचा डाव यशस्वी होईल अशी जेव्हां त्यांना खात्री वाटायला लागली, तेव्हां त्यांनी भावी कामकाजाची रूपरेखा आंखायला सुरवात केली. नवा राजा कोण होईल? त्या साहीजणांना आपण राजा व्हावे ही मनोमन इच्छा होती आणि प्रत्येकजण त्या गादीवर बसायला लायक होता. पण त्यांची मैत्री इतकी घट्ट होती कीं या बहुमानासाठी ते आपापसांत भांडत बसणारे नव्हते.

त्यांच्यापैकी एकजण म्हणाला, "हे पहा, सिंहासनाची कांही सहाजणांत वांटणी करता येत नाही. एकच राजा होऊं शकतो. पण इतर पांचीजणांनी राजाचे सल्लागार व सन्मित्र असण्यांत कांही फरक पडणार नाही. पण सिंहासनावर कोण बसेल त्याची निवड एकदाच व्हावी. आपण ती कांहीतरी वेगळ्या पद्धतीने करायची."

"कोणती वेगळी पद्धत?" इतर मित्रांनी विचारले.

"तुम्हीच सुचवाना कांहीतरी नवी कल्पना?" पहिला म्हणाला.

साहीजणांनी बराच वेळ निमूटपणे विचार केला. मग एकाने आपली कल्पना सांगितली. "आता जर निवड एकदाच करायची ठरलंय, तर आपण असं करुं या. उद्यां सकाळच्या शांत वेळेला, आपण सहाजण तलावाजवळच्या प्रशस्त चराईच्या कुरणांत जाऊं या. ज्याचा घोडा प्रथम खिंकाळेल, तो विजयी होईल. तुम्हाला काय वाटतं?"

"वा, वा, फार छान, असंच करुं या." सर्वांनी अनुमोदन दिले.

पहांटे सहाजण ठरलेल्या जागी जमले आणि त्यांनी आपापल्या घोड्यावर टांग मारली. साहीजण आरामांत त्या कुरणांतून जाऊं लागले. ते तलावाजवळ पोंचले नाहीत तोच एका सरदाराचा, डरायसचा घोडा प्रथम खिंकाळला. साऱ्या मित्रांनी त्याचे अभिनंदन केले. भावी राजा कोण होणर ते फक्त त्या सहा मित्रांनाच ठाऊक होते. त्यानंतर लौकरच स्मेर्डिस पदच्युत झाला. डरायस बिनविरोध गादीवर बसला.

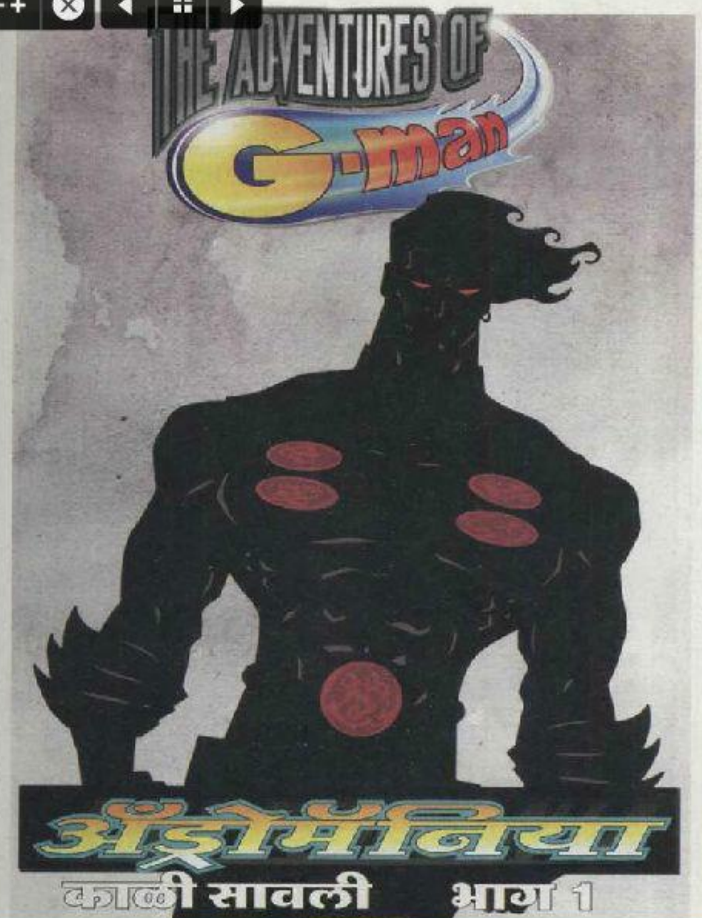

त्याचा घोडा प्रथम खिंकाळला होता, त्याचे रहस्य मात्र कुणाला कळले नाही. डरायसलादेखील ते बरेच दिवस ठाऊक नव्हते. पण काळाच्या ओघांत सत्य बाहेर आले. त्याचं काय झालं, हे सहा मित्र चर्चा करीत होते, ते संभाषण डरायसच्या सेवकाने ऐकलं. त्यादिवशी संध्याकाळीं, तो डरायसच्या घोड्याला तलावाच्या कांठावर घेऊन गेला. त्याने घोड्याला पोटभर खाऊं घातले. दुसऱ्या दिवशी जेव्हां घोडा त्याच जागी पोंचला, तेव्हां आदल्या दिवसाच्या पोटभर खाण्याची घोड्याला आठवण झाली, आणि तो खुषीने खिंकाळला.

त्यावरुन म्हण पडली, "घोडा राज्य जिंकतो.' पण त्यापेक्षां "सेवकाने मालकाला राज्य जिंकून दिलं." ही म्हण जास्त योग्य ठरली असती.

डरायसने त्या सेवकाला भरपूर इनाम दिलं की नाही ते माहीत नाही. पण पर्शियांत इ.स. पू. ५२७ मधे गादीवर आलेल्या डरायसने चांगली कामगिरी केल्याची इतिहासांत नोंद आहे. त्याने पर्सिपोलिस ही राजधानीची नगरी बसवली. त्याने शिलालेखांत कोरले आहे. "ईश्वराला या दुनियेत दंगल नको होती. लोकांसाठी इथे शांति, समृद्धी व सुराज्य असावे ही त्याची इच्छा होती."

महाराष्ट्राची एक लोककथा

राजकन्या व दगडी खांब

फार फार पूर्वी, रत्नागिरीचा राजा चांगल्याप्रकारे राज्य करीत होता. राज्यांत शांतता, सुबत्ता होती. त्याला तीन मुलगे होते आणि तिघेही राजपुत्र आता ऐटबाज तरुण दिसूं लागले होते. त्यांच्या-पैकी एकजण भावी राजा होऊन आपल्यानंतर गादीवर येईल हे राजाच्या लक्षांत आले. त्याने तिघांना जवळ बोलावून म्हटले, ''याच्यापुढे, तुम्ही आपल्या राज्यांत हिंडून लोक कसे राहातात ते नीट पाहिलं पाहिजे. उद्यां तुम्ही तिघे तीन दिशांना जा आणि संध्याकाळपर्यंत परत या. दिवसभरांत जे घडेल ते येऊन मला सांगा.''

दुसऱ्या दिवशी तिघा राजपुत्रांनी शिदोरी घेतली आणि ते राजवाड्यांतून चालत बाहेर पडले. सर्वांत थोरला राजकिर्ती डावीकडे गेला. राजमूर्तिने उजव्या दिशेला जायचं ठरवलं. सर्वांत धाकट्या राजस्नेहीने समोरची वाट धरली. अंधार पडण्यापूर्वी तिघांनी राजवाड्यांत परत यायचे कबूल केले.

राजकिर्ती बराच वेळ चालत राहिला. त्याला एक अरण्य लागले. तिथें तळ्याच्या कांठावर तीन उमदे घोडे चरत होते. जवळच एका उंच वृक्षाच्या सावलीत एक योगी त्या घोड्यांकडे पाहात बसलेला होता.

राजकीर्तिने त्या योग्याजवळ जाऊन त्याला प्रणाम केला. योग्याने त्याला विचारले, ''मुला, तू कोण आहेस? या अरण्यांत कां आला आहेस?''

राजकीर्तीने आपण कोण व इकडे कशासाठी आलो ते योग्याला सांगितले, ''साधूमहाराज, तुमच्या परवानगीने मी यांतल्या एका घोड्यावर बसून हिंडायला जाऊं कां? म्हणजे मला अनेक भागांत हिंडून तिथल्या लोकांना भेटता येईल!''

''कोणताही घोडा घे, पण सूर्यास्तापूर्वी इथे परत येऊन तुला काय अनुभव आला ते मला सांगितलं पाहिजेस.'' योगी म्हणाला.

राजकीर्तीने एक घोड्यावर स्वार होऊन घोडा पिटाळला. भरधाव दौडत तो एका भाज्यांच्या मळ्यापाशी येऊन पोंचला. तिथे कुणीही माळी नव्हता आणि त्या बागेला चारी बाजूंनी बंदिस्त कुंपण होते. तो बघतच राहिला आणि बघता-बघता कुंपणाच्या वाशांचे कोयते बनले आणि ते भाज्यांची रोपे भराभरा कापूं लागले. राजकीर्तिला वाटलं कीं त्या रहस्यमय बागेत आपण प्रवेश करावा, पण त्याने ते धाडस केलं नाही.

तो अरण्यांकडे परत गेला, व पायउतार होऊन योग्याजवळ गेला, ''होय मुला, तू गडबडलेला दिसतो आहेस. काय झालंय?''

राजकीर्तिने त्या रहस्यमय मळ्याबद्दल सांगितले. ''त्यांतून तू काय अर्थ काढलास?'' योग्याने विचारले. त्याच्या डोळ्यांत वेगळीच चमक दिसत होती.

''साधूमहाराज, मला माहीत नाही. ते सगळंच विचित्र होतं आणि त्याचा मला कांही अर्थच लागत नाही.'' राजपुत्राने प्रांजलपणे सांगितलं.

''जर तुला या साध्या गोष्टी समजल्या नाहीत तर तू राज्य कसं काम चालवणार? तुझ्या या मूर्खपणाबद्दल, मी आता तुझा एक दगड बनवतो.''

राजा व दुसरे दोघे परत आलेले राजकुमार काळजीत पडले. रात्र झाली तरी राजकीर्ति परत आलेला नव्हता. दोन्ही मुलांचे अनुभव काय होते ते विचारण्याचे राजाच्या लक्षांतच राहिले नाही. दिवसभर हिंडल्यामुळे तेही दमले होते. दुसऱ्या दिवशी सकाळी यावर उपाय शोधायचा असे त्यांनी ठरवले.

राजमूर्तीने सकाळी डाव्या रस्त्याने जाऊन भावाचा शोध घ्यायचा असे ठरले. राजस्नेहीने उजवीकडचा रस्ता धरला. कारण आदल्या

दिवशी त्याने जी वाट पकडली, त्या बाजूला डोंगर होते व फारशी वस्ती नव्हती.

राजमूर्ती भावासारखाच त्या अरण्यांतल्या योग्याजवळ आला. ते तीन देखणे घोडे तिथे चरत होते.

राजमूर्तीने योग्याला वंदन केले आणि एका घोड्यावर बसून जायची परवानगी मागितली. "मुनीवर्य, आजपर्यंत मी इतके देखणे घोडे कुठेही बघितलेले नाहीत."

"अवश्य घेऊन जा राजकुमार, पण सूर्यास्ता-पूर्वी इथे परत ये आणि तुझ्या अनुभवांबद्दल मला सांग." हंसतच योगी म्हणाला.

राजमूर्ती उत्साहाने एका घोड्यावर स्वार झाला. पण त्या आनंदात त्याला तिथला दगडी खांब दिसला नाही. त्या खांबाचा वरचा भाग अगदी राजकीर्तिच्या चेहऱ्यासारखा दिसत होता.

राजमूर्ती डावीउजवीकडे बघत चालला होता. कुठेतरी राजकीर्ति दिसेल असं त्याला वाटत होतं. पण त्याला कांही भाऊ भेटला नाही.

मात्र वाटेंत त्याला एक म्हातारा दिसला. त्याच्या पाठीवर लांकडाची खूपच मोठी मोळी होती. राजमूर्तीने घोड्याचा लगाम खेचला व म्हटले, "आजोबा, मी तुम्हाला मदत करुं कां?"

त्या म्हाताऱ्याने वर बघितले नाही कीं कांही उत्तर दिले नाही. तो आणखी लांकडे गोळा करीत राहिला.

राजमूर्तीला हे जरा विचित्र वाटले. तो परत फिरला, आणि योग्याकडे जाऊन त्याने पुन्हां प्रणाम केला. योग्याने विचारले, "सांग मला, काय पाहिलेस तूं?"

राजमूर्तीने म्हाताऱ्याबद्दल सांगितले, "त्याने तुझी मदत कां घेतली नाही?" योग्याने विचारले.

"मला नाही हो माहीत. तो एक शब्दही बोलायला तयार नव्हता." राजमूर्ती म्हणाला.

"अरे राजकुमार, तुला या साध्या गोष्टी जर कळल्या नाहीत, तर संधी मिळाली तर तू राज्यकारभार कसा काय करणार? तू मूर्ख आहेस आणि गादीवर यायला अयोग्य आहेस. मी तुला एका दगडाचेच रूप देतो!"

जेव्हां राजमूर्ती परतला नाही, तेव्हां राजस्नेही फारच अस्वस्थ झाला आणि राजाही काळजीत

पडला. राजस्नेहीने त्याला दिलासा दिला आणि दुसऱ्या दिवशी दोन्ही भावांच्या शोधार्थ जाण्याचे ठरवले.

सकाळ झाल्यावर राजस्नेहीने डावी वाट धरली आणि अरण्यापर्यंत तो चालत पोंचला. ते घोडे आणि त्यांना निरखणारा योगी पाहून तोही मोहित झाला. अकस्मात, त्याचे लक्ष त्या दोन दगडी खांबांकडे गेले. त्याला त्याच्या भावांचे चेहरे त्या खांबांवर असावेत असे वाटले. तो चक्रावला.

राजस्नेहीने योग्याला नम्रपणे विचारले, "मुनीवर, माझे भाऊ या वाटेने आले होते कां?"

"हो, आले होते राजकुमार! त्यांना घोड्या-वरुन रपेट करायची इच्छा झाली. पण जेव्हां ते परत आले, तेव्हां माझ्या प्रश्नांची उत्तरे त्यांना नीट देता आली नाहीत म्हणून मी त्यांचे हे दगडी खांब केले!"

"त्यांना पुन्हां जिवंत करता येईल कां?" राजस्नेहीने काकुळतीने विचारले.

"एक घोडा घे आणि तुला जर कांही विचित्र दिसले तर मला परत येऊन सांग. जर तू माझ्या प्रश्नाचे समाधानकारक उत्तर दिलेस तर तुम्ही तिघे भाऊ या तिन्ही घोड्यांवर स्वार होऊन परत घरी जाल."

राजपुत्राने विचार केला आणि आपले नशीब आजमावयाचे ठरवले. दोघा भावांचा जीव त्याला वांचवायचा होता. तो एका घोड्यावर बसला आणि योग्याने सांगितल्याप्रमाणे पुढे गेला.

त्याला कांहीही विचित्र किंवा विसंगत आढळले नाही.

त्याला खूप तहान लागली होती आणि घोडाही जरा थकला होता. त्याला जवळच एक तळे दिसले. तिथे गेल्यावर तो खाली उतरला. घोडाही कुरणांत चरुं लागला. राजस्नेही तळ्याच्या कांठावर गेला.

तो ओंजळीने पाणी प्यायला घेणार, तोच ते पाणी मागे जाऊं लागले. तो पुढे गेला आणि पाण्यांत शिरला. पण तो वांकण्यापूर्वीच पाणी भराभर मागे गेले आणि राजपुत्र एका कोरड्या जमिनीवर उभा असल्याचे त्याच्या ध्यानांत आले.

हे तर फारच विचित्र होते! योग्याला जाऊन

हे सांगायलाच हवे होते. त्याचा अनुभव ऐकून योग्याने विचारले, "मग तुझा काय त्यावर निष्कर्ष निघाला?"

राजपुत्राला कांही उत्तर देता येईना. "तूही तुझ्या भावांसारखाच अडाणी दिसतोस. तुझीही तीच गती होणार आहे, दुसरं काय?" दुसऱ्याच क्षणी, राजपुत्राचा दगडी खांब झाला.

राजस्नेही परत आला नाही त्यामुळे राजवाड्यांत एकच हलकल्लोळ माजला. आपल्यामुळे तिघेही राजकुमार बेपत्ता झाले आहेत हे पाहून राजा फारच दुःखीकष्टी झाला.

त्यांचे काय झाले ते कुणालाच कळत नव्हते. त्यांचा शोध घ्यायला सैनिक पाठवावेत असा मंत्र्याने सल्ला दिला. पण राजाने मुलांचा शोध घ्यायला स्वतःच जायचे ठरवले. राजानेही तीच वाट धरली व तो योग्यापाशी जाऊन पोंचला. त्याला ते तीन घोडे व त्यांना पाहात बसलेला योगी दिसला.

राजाला वाटलं कीं योग्याकडून कांहीतरी माहिती मिळेल. त्याने विचारले, "पूज्य गुरुवर्य, राज्याचा फेरफटका करण्यासाठी माझे तिघे राजकुमार या बाजूला हिंडत आलेले होते....

योग्याने त्याचे बोलणे संपण्यापूर्वीच विचारले, "होय, ते आले होते. मी त्यांना साधे प्रश्न विचारले पण त्यांना त्याची उत्तरे देता आली नाहीत. मला ते अडाणी आणि राज्य चालवायला नालायक वाटले. म्हणून मी त्यांचे तीन दगडी खांबात रुपांतर केले! ते तुम्हाला समोर दिसताहेत बघा!"

त्या खांबांचा बराचा भाग तिन्ही मुलांच्या चेहरेपट्टीसारखा होता. ते पाहून राजा चकितच झाला. "स्वामी, आपण कोणते प्रश्न त्यांना विचारले होतेत? त्यांच्याऐवजी मी त्या प्रश्नांची उत्तरे देऊं कां?"

योग्याने राजकीर्तिचा अनुभव सांगितला. "राजपुत्राला एक भाजीचा मोठा मळा दिसला. राखणदार कुणीही नव्हता. एकाएकी कुंपणाच्या वाशांचे कोयते बनले आणि ते सपासप भाज्या तोडूं लागले. याचा काय अर्थ होतो?"

"भाज्यांचे व झाडांचे रक्षण करण्यासाठी

कुंपण असते. जे कुंपण भाज्या तोडायला लागले, ते मालकाच्या संपत्तीचे नुकसान करणाऱ्या एखाद्या वाईट नोकरासारखे असते." राजाने आपले मत सांगितले.

योगी हंसला आणि त्याने राजमूर्तीचा अनुभव कथन केला. "तो म्हातारा, पाठीवरचे ओझे किती मोठे आहे त्याची फिकीर न करता लांकडे गोळा करीत होता आणि भार वाढवीत होता. त्याचा तुम्ही काय अर्थ लावाल, राजन्?"

राजाने उत्तर दिले, "त्या माणसाकडे जे होते त्यांत त्याला समाधान नव्हते. त्याला हांव होती पण त्याचे परिणाम काय होतील त्याची चिंता नव्हती."

योगी प्रसन्नपणे हंसला. "तुमच्या धाकट्या मुलाला घोटभर पाणी प्यायला हवे होते पण ते तळे त्याला चकवा देत होते. त्याचा काय अर्थ होतो राजन्?"

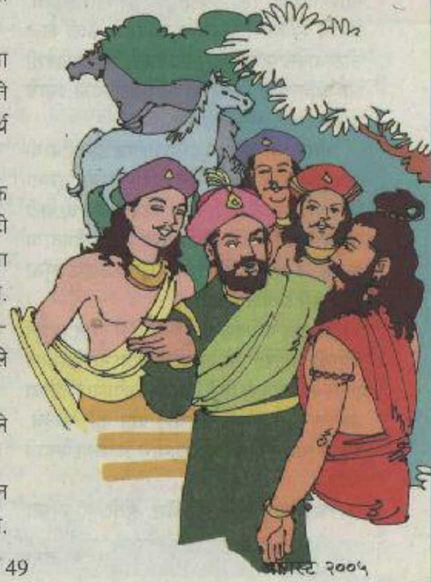
"खर्चिक, उधळ्या माणूस अनावश्यक गोष्टींवर आपले पैसे खर्च करतो आणि शेवटी त्याच्या हातांत कांहीच उरत नाही." राजा म्हणाला. त्याला हंसण्याचा आवाज ऐकूं आला. त्याने वळून पाहिले तर तिघे राजपुत्र त्याच्याजवळ उभे होते आणि ते दगडी खांब नाहीसे झाले होते.

"पूज्य स्वामीमहाराज!" असं म्हणून राजाने योग्याला साष्टांग नमस्कार घातला.

"माझ्या तिन्ही मुलांना आपण जीवदान दिलेत म्हणून मी आपला जन्मभर ऋणी राहीन. आज मी त्यांना वाड्यावर परत घेऊन जातो. जर आपण त्यांना चांगला राजा कसा असावा याचे शिक्षण दिलेत तर मोठेच उपकार होतील. आपण आमच्याबरोबर यावे ही विनंती आहे." राजाने सांगितले.

योगीमहाराजांनी ही विनंती मान्य केली आणि तिघा राजपुत्रांना ते तीन घोडे नेण्याची आज्ञा दिली.

कांही दिवसानंतर राजाने योग्याला सन्मानपूर्वक राजवाड्यांत नेले व राजगुरु म्हणून त्यांची प्रतिष्ठापना केली.

दासीपुत्र

ब्रह्मदत्त काशीच्या राज्यावर राज्य करीत असताना बोधिसत्वांनी एका श्रीमंत घरी अवतार घेतला. लग्नाचे वय झाल्यावर त्यांचे लग्न झाले. कांही काळ लोटल्यावर त्यांना एक मुलगा झाला. त्याच दिवशी त्या घरांतल्या दासीलासुद्धां एक मुलगा झाला. त्याचे नाव कटाहक असे ठेवण्यात आले.

श्रीमंताचा मुलगा व दासीपुत्र कटाहक दोघांची वाढ हळूंहळूं होत गेली. श्रीमंताचा मुलगा विद्याभ्यासासाठी जाई, तेव्हां कटाहक त्याची पाटी व पुस्तके वगैरे घेऊन जाई. ओघाओघाने श्रीमंताचा मुलगा जे शिकत गेला, तसाच कटाहक सुद्धा अनायासे शिकत गेला.

हळूहळू कटाहकला सुशिक्षित व हुशार म्हणून प्रसिद्धी मिळू लागली. त्याला एखाद्या नोकरासारखे राहणे बरे वाटेनासे झाले. आपण आपल्या विद्वत्तेला अनुरूप असे समाजांत स्थान प्राप्त केले पाहिजे. म्हणून त्याने एक उपाय करण्याचे आपल्या मनाशी ठरविलं.

काशीपासून काही कोस अंतरावर प्रत्यंत नांवाच्या देशात बोधिसत्वाचा एक लक्षाधीश मित्र रहात होता. त्याच्या नावे कटाहकने एक पत्र लिहून खाली बोधिसत्वांची सही केली. पत्रातील मजूकर असा होता.

"मी आपल्या मुलाला आपल्याकडे पाठवीत आहे. आपण परस्परांशी नाते जमवून घ्यावे असे मला वाटते. म्हणून आपण माझ्या मुलाशी मुलीचे लग्न करुन देऊन माझ्या मुलाला स्वतःकडेच ठेवून घ्यावे. मी फुरसत काढून आपणास भेटायला येईन."

असे पत्र लिहून कटाहकने मालकाची सही केली व खाली त्याची मोहोरसुद्धां लावली. नंतर मालकाच्या तिजोरीतून त्याला हवे होते तेवढे पैसे काढून घेतले, आणि प्रत्यंत देशी तो निघून गेला. तेथे त्या लक्षाधीश मित्राला भेटून ते त्याने पत्र दिले.

लक्षाधीश मित्राने पत्र वाचले व त्याला आनंद झाला. त्याने एका चांगल्या मुहूर्तावर आनंदाने कटाहकबरोबर आपल्या मुलीचे लग्न करुन दिले.

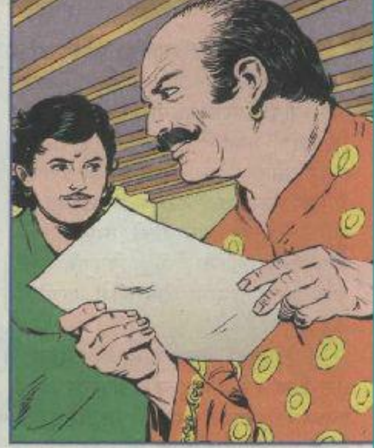
तेव्हापासून कटाहकच्या सेवेला अनेक नोकर-चाकर हजर राहू लागले. त्याला जेवायला दररोज पंचपक्वान्ने येऊ लागली. तो ऐषआरामात बुडून गेला. तरी तो दररोज चिडून म्हणू लागला, "काय पण हा प्रत्यंत देश आहे, येथील लोकांना सभ्यता म्हणजे काय असते, हे सुद्धां कळतच नाहीसे दिसतं आहे. हे काय जेवण झालं? आणि ही काय वस्त्रें झाली? असला रांगडेपणा व रानटीपणा कधी पूर्वी पाहिला नव्हता."

कटाहक बरेच दिवस न दिसल्यावर बोधिसत्वांना त्याची काळजी वाटू लागली तो कुठे गेला ते कुणालाच माहीत नव्हते. म्हणून त्याच्या शोधार्थ बोधिसत्वांनी चारी दिशांना नोकर पाठविले. त्यांपैकी एकाने प्रत्यंत देशात जाऊन ह्या गोष्टीचा शोध लावला की कटाहकने आपले नांव बदलून एका लक्षाधिशाच्या मुलीशी लग्न करुन घेतले आहे, आणि तो स्वतःला काशीच्या कोठल्या तरी श्रीमंताचा मुलगा असल्याचे सांगत होता.

ते ऐकून बोधिसत्वांना फार वाईट वाटले. ते स्वतः कटाहकला घेऊन येण्यासाठी प्रत्यंत देशाकडे निघाले. बोधिसत्व स्वतः येणार हे कळल्यावर कटाहकची घाबरगुंडीच उडाली. प्रथम त्याने पळून जाण्याचे ठरविले. असे केल्याने आपलेच नुकसान होईल व कोणत्याही प्रकारचा फायदा होणार नाही. असा विचार करून त्याने आपल्या मालकाला खरी गोष्ट सांगून टाकण्याचे ठरविले.

आपल्या मालकाकडून लक्षाधीशाला सर्व कळण्यापूर्वीच त्यांना स्वतःच सर्व सांगून मोकळे व्हावे व त्यांची माफी मागावी असेही त्याने ठरविले.

,परंतु आपल्या मालकाबरोबर नोकरासारखे वागताना पाहून सर्व आपल्याविषयी नाही त्या शंका करुं लागतील, असा विचार करुन तो स्वतःच आपल्या नोकरांना म्हणाला, "मी इतर लोकांच्या

मुलांसारखा नाही. मी आपल्या वडिलांना देवा-सारखे मानतो. माझे वडील जेवायला बसले म्हणजे मी त्यांना पंख्याने वारा घालतो. त्यांना पाणी वगैरे काही लागल्यास स्वतः आणून देतो." या शब्दांत त्याने स्वतः वा नोकरामार्फत काम कसे केले जाते, हे सांगितले.

त्यानंतर कटाहक आपल्या सासऱ्याला जाऊन म्हणाला, "माझे वडील येत आहेत. मी त्यांना आणायला थोडा पुढे जातो आणि घेऊन येतो."

लक्षाधीश सासऱ्याने होकार दिला.

कटाहक बोधिसत्वांना नगराबाहेरच भेटला, त्यांचे पाय धरुन आपल्या कृतकर्माबद्दल त्याने पश्चात्ताप व्यक्त केला आणि क्षमा मागून या संकटातून वांचविण्याची विनंती केली. बोधि-सत्वांनी त्याला अभयदान दिले. त्यानंतर कटाहक बोधिसत्वांबरोबर आपल्या सासऱ्याच्या घरी निघून गेला.

लक्षाधीश मित्र बोधिसत्वांना भेटला. त्याला मित्र घरी आल्याबद्दल परमानंद झाला. म्हणाला, "तुमच्या इच्छेप्रमाणे माझ्या मुलीचे लग्न आपल्या चिरंजीवांशी करुन दिले."

बोधिसत्वांनी मनाचे समाधान झाल्यासारखा अभिनय केला आणि कटाहक जवळ स्वतःच्या मुलाशी बोलतात तसेच बोलले. त्यानंतर त्यांनी लक्षाधीशाच्या मुलीला बोलावून विचारले, "मुली, माझा मुलगा तुझ्याशी योग्य प्रकारे वागतो की नाही?"

ती म्हणाली, "त्यांच्यात तशी कोणत्याही तऱ्हेची उणीव नाही. परंतु त्यांना उत्तमोत्तम पदार्थही रुचकर वाटत नाहीत. पंचपक्वान्ने वाढली तरी त्यांत कांही तरी दोष काढतातच. यांना कोणकोणत्या प्रकारचे आणि कशा प्रकारचे पदार्थ आवडतील हेच मला कळत नाही."

"होय, तो असाच आपल्या घरीसुद्धां खाण्यापिण्याच्या पदार्थात एक न एक दोष काढून घरांतील लोकांना त्रास देत असे. म्हणून खायला बसताना तो त्यांत कांही दोष दाखवू लागला की तू मी सांगतो तो श्लोक म्हणत जा. मी तो श्लोक तुला लिहून देतो. तू तो पाठ करुन ठेव. तू तो म्हण, म्हणजे तो दोष काढण्याचे सोडून देईल, तू जे वाढशील ते आनंदाने खाईल." असे सांगून बोधिसत्वांनी तो श्लोक लिहून दिला.

त्यानंतर बोधिसत्व काशीला परतले. ते निघून गेल्यावर कटाहक जास्तच शेफारला. तो जास्तच तक्रारी करू लागला. तो प्रत्येक खाद्यपदार्थात कांहीना कांही दोष काढू लागला.

एके दिवशी त्याच्या तोंडून तक्रार ऐकताच त्याच्या बायकोने हा श्लोक म्हटला-

"बहूंपि सो विकत्थेय्य अंडम् जनपदं गतो,
अन्वागंत्वान दूसेय्य भुंज भोगे कटाहक!

(कटाहक अनेक प्रकारे शिव्याशाप खाऊन, परस्थानी दुसऱ्याची निंदा करीत, सर्व प्रकारे सुखोपभोग ग्रहण करीत आहे.)

कटाहकाच्या बायकोला या श्लोकाचा अर्थ माहीत नव्हता. परंतु कटाहकला मात्र वाटले की त्याच्या मालकाने आपले नांव आपल्या बायकोला सांगून सर्व रहस्यस्फोट केला आहे.

त्यानंतर पुन्हां कधी जेवतांना कोणत्याही पक्वान्नाला त्याने नांवे ठेवली नाहीत, उलट आनंदाने सर्व खाऊं लागला आणि सुखसमाधानाने राहू लागला.

विष्णुपुराण

मुनीनें सूत महर्षींना विचारले, "मुनीवर्य! आम्ही असे ऐकले आहे की, विष्णूने आपले आणखी एक रूप कृष्णरूपाने स्वर्गातून पाठविले होते. त्या कृष्णाचा पूर्ण वृत्तान्त आम्ही ऐकू इच्छितो."

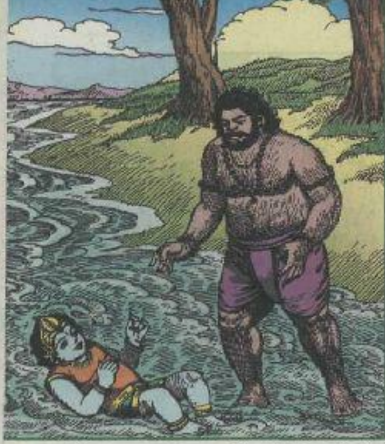
त्यावर सूत महर्षींनी कथा सांगण्यास आरंभ केला. सत्यलोकाच्या वर स्वर्ग आहे. अनेक नक्षत्रे व तारे यांच्यासह तो नेहमी दैदिप्यमान-असतो. एकदा कृष्ण दिव्य नदी वीरजा हिच्या किनाऱ्यावर तुलसीवनात आपल्या मुरलीवर दिव्य असे वेणुगान वाजवीत होते. त्या मुरलीतून निघणाऱ्या ध्वनीने राधारूपी आकार धारण केला.

राधा व कृष्ण या कधीही वेगळे न होणाऱ्या जोडीने ते विहार तिथे करीत होते. सुदामा सदासर्वदा त्यांची सेवा करीत होते.

राधा देवीच्या शरिरातून असंख्य अशा गोपिका निर्माण झाल्या. वीरजा नदी सुद्धा वृन्दादेवीचे रूप धारण करून कृष्णावर भक्तिप्रेम करू लागली.

एकदा राधा व कृष्ण एकांतात असतांना वीरजा कृष्णाला शोधत तिथे आली. तेव्हां राधाने तिला शाप देत म्हटले, "पृथ्वीवर तू जन्म घेशील." तेव्हां सुदामाने राधाला असे करणे व त्या शापाने काय वाईट घडेल व होईल ते सांगितले.

त्यावर सुदामावर राग काढीत राधाने त्याला शाप देत म्हटले, "तू राक्षस अवतार धारण करून पृथ्वीवर जन्म घेशील." राधाच्या शापाने वीरजा एक राजकुमारी तुलसी अथवा वृन्दा या नांवाने जन्मली व सुदामा शंखचूडाच्या अवताराने. एकदा इंद्र कैलासावर गेले असताना तेथे दारावर रुद्रभटाने अडवले. द्वारपालाच्या रूपांत असलेल्या शंकराला न ओळखून इंद्राने आपल्या वज्रायुधाचा

प्रयोग त्याच्यावर करण्याचे मनांत आणले. तेव्हां शंकराने आपले रूप साकार करुन तिसरा डोळा उघडला.

इंद्राने त्याच्या पायावर लोटांगण घालून त्याला आपले रक्षण करण्याकरिता विनविले. शंकराने आपल्या क्रोधाला आवर घालून आपला राग समुद्रांत टाकून दिला. तेव्हांच देवाचा शाप मिळालेला सुदामा अग्निक्षेत्रांतून समुद्रांत पडून एक पांढरा शंख डोक्यावर धारण करुन लहान बालकाच्या रूपे जन्मला. कृष्ण व सुदाम दोघे एकच रूप होती. त्याच्यावर आपला अनुग्रह करीत कृष्णाने सुदामाला अजेय कृष्णकवच दान केले.

त्याच वेळेस दंभ नांवाचा राक्षस समुद्र-किनारी पुत्रप्रासीकरीता घोर तपस्या करीत होता. त्याच राक्षस राजाने समुद्राच्या पाण्यात तरंगत असलेल्या त्या मुलाला उचलले. तोच पुढे जलंधर आणि शंखचूडाच्या नांवाने प्रसिद्ध पावला.

ब्रह्मदेवाकडून वर मिळाल्यानंतर शंखचूड त्याच्या आज्ञेप्रमाणे बदरिकाश्रमात आला. तेथे त्याने तपश्चर्या करीत असलेल्या तुलसीला पाहिले. तिला पाहून तिच्या सौंदर्यावर तो भाळला व तिच्याजवळ जाऊन त्याने तिला विचारले, "हे सुंदरी! तू कोण? कोणाची मुलगी? आणि तू या रानावनांत एकटी कशी?"

तुलसी देखील शंखचूडाच्या रूप लावण्यावर मोहित होऊन त्याच्याकडे कौतुकाने पाहू लागली. थोड्या वेळाने ती म्हणाली, "मी धर्मध्वज नांवाच्या राजाची कन्या. माझे नांव तुलसी. एका थोर शूर पुरुषाशी विवाह व्हावा म्हणून मी तपश्चर्या करीत आहे. पण आपण कोण?"

"मी दंभ नामक दानव राजाचा मुलगा आहे. माझे नांव शंखचूड. मी ब्रह्मदेवाचे स्मरण करून तपश्चर्या केली आणि त्रिलोक जिंकण्याचा वर मिळविला. ब्रह्मदेवाने मला तुझ्याशी विवाह करून घेण्यास आज्ञा केली आहे. आपण दोघे लग्न करुन धेऊन पुढील आयुष्य सुखाने घालवू."

त्यानंतर दोघांनी गांधर्व विवाह करून घेतला. आणि दऱ्याखोऱ्यांत रानावनांत ते विहार करू लागले. शंखचूड तुलसीला घेऊन आपल्या घरी गेला. नंतर दंभ राक्षसाने शुक्राचार्यांच्या सल्ल्याने स्वतःला राज्याभिषेक केला.

एकदा सर्व दानववीर व थोर मंडळी शुक्राचार्यांना पुढे घालून शंखचूंडाकडे आली व म्हणाली, "हे दानवराज! तुला ब्रह्मदेवाने अनेक वर दिले आहेत. तुझ्या पूर्वजांवर इंद्राने व देवांनी अनेक अत्याचार केले आहेत. त्याचे ऋण

फेडण्याची जबाबदारी तुझी आहे. तू स्वर्गावर स्वारी कर व इंद्राचे आसन हस्तगत करून घे."

नंतर शंखचूडाने स्वर्गावर स्वारी केली. इंद्राला हेरांकरवी शंखचूड स्वारी करण्यास येत असल्याचे वृत्त कळले. म्हणून इंद्राने कुमारस्वामी व इतर देवांच्या सल्ल्याने युद्धाची तयारी केली.

देवदानव यांच्यात खूप मोठी लढाई झाली. आपला पराभव होणार हे ओळखून इंद्र शंख-चूडाकडे जाऊन म्हणाला, "तू कश्यपमुनींच्या रूपाने जन्मला आहेत. मी तुझ्या शौर्य पराक्रमावर संतुष्ट झालो आहे. तूच त्रिलोकावर राज्य कर. आम्ही तुला मदत करू.

तेव्हां शंखचूड म्हणाला, "इंद्रा! आजपासून माझ्या आज्ञेप्रमाणे स्वर्गाचा राज्यकारभार तूच पहात जा." नंतर तो शोणितपुर येथे परत आला व त्रिलोकावर आपली सत्ता गाजवू लागला.

दानव लोक शंखचूडाच्या आज्ञेने यज्ञकार्यात विघ्ने आणून हाहाःकार करू लागले. तेव्हां ऋषीमुनी विष्णूकडे गेले व विनंती केली - "भगवन्! शंखचूड राक्षसाच्या अत्याचारामुळे पृथ्वीवर हाहाःकार उडाला आहे. त्याचे पारिपत्य करण्यास तूच एक समर्थ आहेस."

विष्णू म्हणाला, "शंखचूडाचा जन्म माझ्या अंशरूपाने झालेला आहे. तुलसीचा जन्म लक्ष्मीच्या अंश रूपाने झालेला आहे. म्हणून शंखचूडाचा वध करणे मला शक्य नाही. तुम्ही शंकराला शरण जावे."

विष्णूच्या सल्ल्याने ऋषी शंकराच्या दर्शनासाठी कैलास लोकी गेले आणि हात जोडून त्यांनी शंकराला विनंती केली - "देवाधिदेवा,

महादेवा! शंखचूडाच्या अत्याचारापासून तूच आमचे रक्षण कर." शंकराने त्यांना पारिपत्य करण्याचे वचन देऊन त्यांना निरोप दिला.

ते कळल्यावर कळीचा नारद शंखचूडाकडे गेला व म्हणाला, "शंखचूडा! शंकराने तुझा वध करण्याचे वचन ऋषीमुनींना दिले आहे. रुद्रगण तुझ्यावर स्वारीला येतील. त्यापूर्वी तू कैलासावर स्वारी करून शंकराचा पराभव कां करीत नाहीस?"

शंखचूडाने नारदाच्या सल्ल्याने कैलासावर स्वारी केली. कित्येक दिवस युद्ध चालू होते. परंतु शंखचूडाचे सैन्य कमीच होत नव्हते. असे कां?

तेव्हां विष्णू म्हणाला, "शंखचूड राक्षसाची पतिव्रता पत्नी पातिव्रत्याच्या बळावर त्याचे रक्षण करीत आहे. मी तिचे पातिव्रत्य भंग करून तुझा मार्ग मोकळा करतो. तू त्याचा वध कर."

त्यानंतर विष्णू शंखचूडाचे रूप धारण करून

त्याच्या घरी गेला. आणि तुलसीला म्हणाला, "मी शंकराशी युद्ध करीत आहे. आजपर्यंत कोणालाच जयलाभ झाला नाही. तुला सोडून कित्येक दिवस लोटले म्हणून तुझ्याकडे आलो आहे. "तुलसीने विष्णूला ओळखले नाही. आणि पती समजून कित्येक दिवस त्याच्या सहवासात राहिली. अशा तऱ्हेने तिचे पातिव्रत्य भंग झाले.

तिकडे शंखचूडच्या सैन्याचा संहार व शेवटी शंकराने शंखचूडाचा वध केला.

त्याच दिवशी रात्री विष्णूला आपल्या बरोबर एकाच शय्येवर झोपलेला असतांना तुलसीने ओळखले. शंखचूडाचा वध झाला होता व विष्णूचे मायावी रूप उघडे पडले होते. त्याने उघड उघड तिची फसवणूक केली होती, म्हणून तिने विष्णूला "दगड हो" असा शाप दिला.

"तू गंडकी नदी होऊन व मी शाळीग्राम होऊन शाश्वत राहू. तुझ्या नावाने एक पतिव्रता नारी म्हणून तुळशीच्या झाडाची पूजा होत राहील." असा आशिर्वाद देऊन विष्णूने तुलसीला घेऊन वैकुंठलोकी प्रस्थान केले.

एकदा सर्व ऋषींच्या मधे वादविवाद होऊं लागला की त्रिमूर्तिमध्यें श्रेष्ठ कोण? ह्याचा न्याय निवाडा करण्याकरिता सर्व ऋषींमुनींनी भृगु-महर्षींना पाठवले. भृगुंनी सर्वांत प्रथम सत्यलोकात पदार्पण केले. तिथे ब्रम्हा सरस्वतीदेवीबरोबर वीणावादन ऐकण्यात मग्न झाले होते. नंतर ते कैलासावर गेले. तिथे शिव पार्वती बरोबर नृत्य करण्यात दंग होते. त्यामुळे भृगुंना राग आला.

त्यांचा दोन्ही ठिकाणी अपमान झाला, त्यामुळे त्यांना राग आला. त्यांच्या पायाच्या तळव्यात एक डोळा असल्यामुळे ते नेहमी अहंकाराने रहात. ते त्याच रागात वैकुंठात गेले. त्यावेळेस श्रीविष्णु लक्ष्मीदेवी बरोबर शेषशय्यावर बसलेले होते. ते पाहून भृगुंना अत्यंत राग आला व त्याच रागाच्या आवेशाने त्यानी त्यांच्या छातीवर लाथ मारली.

तेव्हां विष्णूंनी पटकन् उभे रहात म्हटले, "मुनिवर्य, आपल्या कोमल पायांना माझ्या कठीण अशा छातीचा आघात बसून आपला पाय तर दुखावला नाही ना?" आणि त्यांनी त्यांचा पाय हातात घेऊन दाबण्याचे ढोंग केले, व दाबता दाबता, पायांत असलेला डोळा हाताने दाबून टाकला व तत्क्षणी त्यांचा अहंकार निघून गेला. तशा प्रकारे भृगुंनी विष्णुची स्तुती करीत पृथ्वीलोकांत येऊन विष्णुचे गुणगान व महत्व मुनींना सांगितले.

लक्ष्मीदेवी विष्णुच्या हृदयांत बसली असताना भृगुनी विष्णुच्या छातीवर लाथ मारल्याने तिचा अपमान झाला. तिला वाटले की मुनींच्या पायाच्या स्पर्शाने विष्णु अपवित्र झाला. अशा विचाराने तिनें वैकुंठ सोडले व पृथ्वीलोकांत येऊन ती तिथे तपश्चर्या करू लागली.

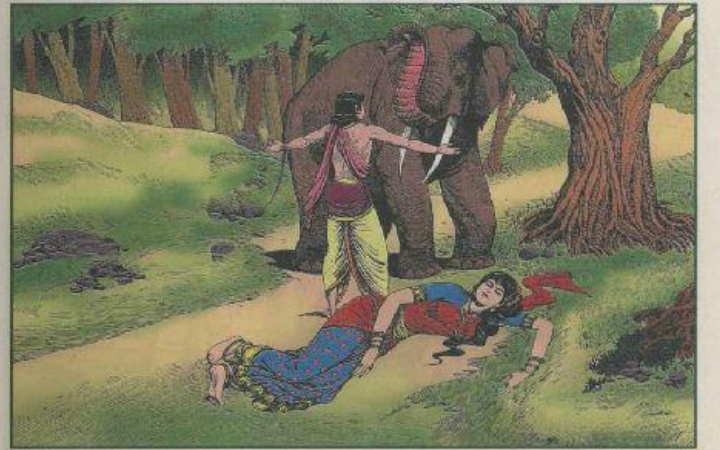
तेव्हां विष्णू मानव रूप धारण करून, लक्ष्मीच्या शोधार्थ पृथ्वीवर येऊन राहूं लागला. श्रीनिवास हे नांव धारण करून तो वकुला देवीच्या आश्रमात आला. वकुला देवी कृष्णअवतारात यशोदा होती.

कृष्णावताराच्या वेळी यशोदा मातेने कृष्णाला म्हटले, "कृष्णा, तुला माहीत नाही की, आई आपल्या मुलाचा विवाह कशा तऱ्हेने व्हावा, ह्याची इच्छा करते. ती माझी इच्छा पुरी झाली नाही." कृष्ण म्हणाला, "आई, तुला ह्या इच्छेचे फळ पुढच्या जन्मी नक्की मिळेल."

म्हणून ह्या जन्मांत वकुला देवीनी श्रीनिवासला आपला मुलगा मानले. एकदा ते बागेत फिरत असतांना आकाश राजाची मुलगी पद्मावती आपल्या सखींच्याबरोबर हिंडत असताना त्यांनी पाहिली.

तेवढ्यांत एक मदमस्त हत्ती जोरजोरात पळत त्या बाजूला आला. पद्मावती व तिच्या सख्या घाबरून इकडे तिकडे पळू लागल्या. पद्मावतीसुद्धा घाबरून श्रीनिवास उभे होते तेथे येऊन बेशुद्ध पडली.

श्रीनिवासांनी हत्तीला अडवले व दोघांच्या मधे येऊन ते उभे राहीले. तो मदमस्त हत्ती क्षणार्धात शांत झाला व त्यांना प्रणाम करू

लागला. त्यानंतर त्यांनी पद्मावतीला हात देऊन उठविले.

पद्मावतीला श्रीनिवासावर लोभ उत्पन्न झाला. पूर्वजन्मी विष्णू आपला पती व्हावा म्हणून पद्मावती तपश्चर्या करीत होती. आकाशराजाला तिने तसे सांगितले.

पद्मावती व श्रीनिवास ह्यांचा विवाह थाटामाटाने झाला. विवाह खर्चाला कुबेराने धन, सोने, रत्नेमाणके दिली. लग्नानंतर श्रीनिवास पद्मावतीला घेऊन गेले.

तपश्चर्या करीत असलेल्या लक्ष्मीदेवीला नारदाने श्रीनिवासाने पद्मावतीशी विवाह केल्याचा समाचार सांगितला. ह्या रागाने लक्ष्मी तिथून निघून आली.

तिला येत असलेले पहाताच श्रीनिवास पद्मावतीला तेथेच सोडून शेषाद्रिवर सात डोंगराच्या पलीकडे निघून गेले.

लक्ष्मीला जवळ आलेली पहाताच श्रीनिवासांनी तीक्ष्ण दृष्टीने मंदहास्य करीत काळ्या रंगाच्या दगडांत स्वतःला विलीन केले. तेथे त्या मूर्तीच्या गळ्यांत तुलसीच्या पानांची माळ अतिशय सुंदर दिसत होती. त्या मूर्तीच्या मधे विष्णु शिव व शक्ति, यांचे अंश पहायला मिळाले.

ह्यानंतर भक्तजनांना आपल्या वांछित रूपाचे दर्शन देण्याकरिता श्रीनिवासाला वेंकटरमण किंवा वेंकटेश्वर नांवाने संबोधू लागले. सात डोंगरांचा अधिपती देवताच्या रूपाने विष्णू तेथे स्थापित झाला.

शेषाद्रिजवळ असलेल्या मंगम्माच्या रूपाने पद्मावती विराजमान झाली. लक्ष्मीने जिथे तप केले होते, तिथे ती महालक्ष्मीच्या रूपाने स्थापित झाली. ती जागा म्हणजेच कोल्हापूर झाले.

आपल्यावर विश्वास ठेवणाच्या भक्तजनांना त्याच्या संकटकाळी रक्षण करत, त्यांनी हांक मारताच धावून जाणारा वेंकटेश्वर स्वामीच्या रूपांत असलेला विष्णु, शेषाद्रिच्या शिखरांवर कलीयुग देवताच्या रूपाने वैभवाने राहू लागला. विष्णूची ही लीला ऐकून सारे ऋषिमुनी आनंदाने माना डोलावू लागले.

भुताचा ससेमिरा सुटला

वाणी आणि वर्मा या सज्जन जोडप्याला मूलबाळ नव्हते. त्यांच्या चांगुलपणाबद्दल सारा गांव त्यांची वाखाणणी करीत असे.

एका रात्री मुसळधार पाऊस पडत होता. वर्मा व वाणी जेवायला बसणार तेवढ्यांत बाहेरुन कुणीतरी दारावर जोरजोरांत थाप मारली. दार उघडून वर्माने पाहिलं, तर पावसांत भिजलेले एक तरुण दांपत्य दारांत उभे होते.

"आम्ही शहरांत जात होतो पण पावसांत अडकलो. आज रात्रीपुरती आम्हाला तुमच्या घरी राहाण्यापुरती जागा मिळेल कां?" त्यांनी विचारले.

"आंत या ना" वाणीने प्रेमळपणे त्यांना आंत बोलावलं, त्यांना जेवायला देऊन त्यांची झोंपण्याची व्यवस्था केली.

या पाहुण्यांचे जेवण झाल्यावर थोडेच अन्न शिल्लक राहिले होते. वाणीने पतिराजांना जेवून घ्यायला सांगितले. कारण पुन्हां स्वयंपाक करायची तर लांकडे भिजून गेली होती.

वर्माने हट्ट धरला, "हे बघ, उरलेलं आपण दोघेही मिळून थोडेथोडे खाऊं या!" दोघांनी गप्पा मारत जेवण केले आणि काम संपल्यानंतर ती दोघेही झोपी गेली.

सकाळी उठल्यावर कुणाच्यातरी रडण्याचा आवाज आला, तो ऐकून ते चकित झाले. घराचे दार उघडे होते. ओटीवर रात्री आलेली स्त्री स्फुंदून स्फुंदून रडत होती. वाणी व वर्मा दोघेही तिच्याजवळ गेले आणि तिच्या रडण्याचे कारण त्यांनी तिला विचारले.

"मी काय सांगू? माझा संसार उधळला. काल रात्री मी या घरांत आले नसते तर बरं झालं असतं. तुमचं दोघांचं एकमेकांवरचं प्रेम पाहून माझे पती मला म्हणाले, "या गृहिणीसारखं तू कधी माझ्याशी प्रेमाने वागलीस तरी कां? जी पत्नी पतीशी प्रेमाने बोलत नाही, ती कसली पत्नी?" आणि मी समजूत घालण्यासाठी कांहीतरी बोलले पण तरी ते निघून गेले. फार हट्टी आहेत ते. पुन्हां येणार नाही असं म्हणाले!" ती हुंदके देत सांगत होती. तिचं नांव चंद्रमती होतं.

२५ वर्षांपूर्वीची चांदोबात प्रकाशित झालेली कथा

वर्मानि बराच वेळ शोधाशोध केली, पण चंद्रमतीचा पती कांही सांपडला नाही.

"मला माहीत आहे, ते कांही परत येणार नाहीत. माझं तर आता या जगांत कुणीच नाही. आत मला एखाद्या विहिरीवर जीव द्यायला हवा." आणि ती ढसाढसा रडूं लागली.

तिचे रडणे पाहून या जोडप्याचा जीव कळवळला. त्यांनी तिची समजून घातली, "तू अगदी शांत हो. तुझा पती परत येईपर्यंत तू आमच्याकडे निर्धास्तपणें राहा." त्या दिवसा-पासून चंद्रमती त्या कुटुंबातलीच एक घटक म्हणून राहायला लागली. ती वागायला अत्यंत कोमल स्वभावाची होती. रोज रात्रीचा स्वयंपाक ती स्वतः करायला लागली, घरकाम करायला लागली.

एक महिना उलटला. वर्माचा बालमित्र मुरारी हा चारपांच दिवस वर्माच्या घरी राहाण्याच्या विचाराने आला. दोनचार महिन्यांतून त्याची वर्माकडे एखादी फेरी अवश्य असायची. गेल्या वेळेला तो आला होता तेव्हां चंद्रमती नव्हती. वर्माकडून त्याला चंद्रमतीची कथा समजली. त्यादिवशी रात्रीं चंद्रमतीनेच सर्वांना जेवण वाढले. ओटीवर एक पलंग टाकून मुरारी रात्री तिथें झोपला.

पण मुरारीला नीट झोंप लागली नाही. मध्यरात्रीच्या सुमारास कुणाचीतरी पावले वाजताहेत असं त्याला वाटलं. त्याने डोळे उघडले तर चंद्रमती हातांत दिवा घेऊन स्वयंपाकघराचे दार हलकेच उघडत होती. चुलीच्या मागे एक खिडकी होती. तिथे कुणीतरी टकटक केल्यासारखा आवाज आला.

चंद्रमतीचे हळूंच दार उघडणे व तो आवाज ऐकून मुरारीला संशय आला. त्याने हलक्या पावलाने जाऊन स्वयंपाकघरांत डोकावून बघितले. एका थाळींत आमटी, भात, भाजी, भाकरी व दही ठेवून खिडकींतून आंत आलेल्या हातामधे ती थाळी चंद्रमती देत होती.

खिडकीच्या पलीकडे असलेली व्यक्ती म्हणत होती, "अजून किती दिवस हे अर्ध्या रात्री मी जेवण जेवायचं? कांहीतरी युक्ती कर नि तिजोरी-तले धन हडप करुन लौकर निसट इथून!" अंधारात त्या माणसाचा चेहरा कांही मुरारीला दिसला नाही.

"आत्ताच तर त्यांचा माझ्यावर विश्वास बसायला लागला आहे. लौकरच किल्ल्यांचा जुडगा माझ्या हातांत येईल. जरा धीर धरा." चंद्रमती म्हणाली. "अग चोरटे! भोळेपणाचे नाटक करुन माझ्या मित्राच्या दिलदारपणाचा फायदा घेते आहेस आणि तुझ्या नवऱ्याच्या बरोबरीने हे असं नाटक करते आहेस काय? हो, आता बघच, मी तुझं हे नाटक बंद करुन टाकीन." मुरारी मनांत म्हणत होता. तो जाऊन झोंपला खरा, पण त्याने मनाशी निश्चय केला की वाणी व वर्माचे मन न दुखवता त्यांच्या घरांतून या भुतांचा पिच्छा सोडवायचा.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी मुरारी तारसप्तकांत वर्माशी बोलत होता, "बाप रे, रात्रभर डोळ्याला डोळा नाही लागला माझा! मला वाटतं या घरांत एक भूत घुसलंय. मी पूर्वेच्या बाजूला पलंग ओढून ठेवला होती, तो पश्चिमेला ओढला गेला. खिडकींत पाण्याचा तांब्या ठेवला होता, तो पलंगाच्या खाली पोंचला. मी तसा धीट आहे, आणखी कुणी असता तर मेला असता."

वाणी आणि वर्मा हे ऐकून बावरुन गेली आणि म्हणाली, "मग काय आपण मांत्रिकाला बोलवायचं कां?" "आपण घाबरायचं नाही. मी सगळ्या प्रकारच्या भुतांना पळवून लावूं शकतो." मुरारीने त्यांना धीर दिला दुसऱ्या दिवशी त्याने बाजारांतून पैंजण आणले आणि रात्री त्याचा छुमछुम आवाज होऊं लागला. रात्री त्याने उशा पलंगावर रचल्या, त्याच्यावर एक साडी पांघरुन तो हळूंच मागल्या दाराने बाहेर गेला. त्याने स्वयंपाकघराच्या खिडकीवर टकटक केले.

चंद्रमती बऱ्याच वेळानंतर धीर एकवटून तिथे आली, थाळींत रोजच्याप्रमाणे सगळे पदार्थ तिने वाढले आणि ती थाळी मुरारीच्या हातांत दिली. मुरारी चटकन घरांत आला. ती थाळी त्याने

चंद्रमतीच्या खाटेवर ठेवली आणि खाट जरा सरकवून ठेवली. निमूटपणे तो ओटीवर गेला आणि आपल्या अंथरुणावर पांघरुण घेऊन झोंपला.

चंद्रमती थाळी परत येईल म्हणून थोडावेळ वाट बघत थांबली होती. खिडकीच्या बाहेर जवळच तिचा नवरा असेल असं तिला वाटलं. पण त्याचा कांही आवाज येईना, म्हणून तिने खिडकीदारे बंद केली आणि ती तिच्या खोलींत गेली. पण आंत शिरताच ती एकदम किंचाळली.

त्या आवाजाने वर्मा आणि वाणी दचकून जागे झाले आणि ताबडतोब चंद्रमतीच्या खोलीत आले. मुरारीदेखील त्याचवेळेला जागा झाल्या-सारखा तिथे आला.

चंद्रमती भेदरलेल्या स्वरांत म्हणाली, "भुताची गोष्ट खरी आहे. मीही पैंजणांचा आवाज ऐकला. या बाजूला असलेली माझी खाट इकडच्या बाजूला

आली. मी तर मटकन खालीच बसले. बघा, स्वयंपाकघरातले पदार्थ थाळीत घालून माझ्या खाटेवर आले आहेत.'' मुरारीने त्यांना धीर देत म्हटले, ''तुम्ही सारे घाबरुं नका. मी त्या भुताचा चांगला समाचार घेतो.''

त्यानंतर दोन रात्री तो पैंजणांचा आवाज करीत राहिला. म्हणून जरी खिडकीवर टकटक केल्याचा आवाज येत राहिला तरी चंद्रमती भिऊन तिच्या खोलीबाहेर आली नाही, आणि तिने नवऱ्याला जेवणही दिले नाही.

तिसऱ्या दिवशी रात्रीच्या अंधारात मुरारी अंगणात लपून बसला होता. मागील दारच्या रस्त्याने चंद्रमतीच्या नवऱ्याला जाताना त्याने पाहिले. तो ही त्याच वाटेने मागून चालत गेला आणिल स्वत:शीचा बोलूं लागला, ''माझ्या बहिणीशी हा असा अन्याय करायचा? मीही बघून घेईन.''

चंद्रमतीचा नवरा तिथे उभा होता. त्याने विचारले, ''अहो, काय झालं? काय बोलताय?''

''काय व्हायचंय? या घराचा मालक माझ्या बहिणीचा नवरा आहे. माझ्या बहिणीला कांही मूलबाळ नाही. कुणी एक बाई त्या घरांत राहिलीय. तिच्या नवऱ्याने तिला टाकलीय म्हणे! आता माझा मेव्हणा तिच्याशी लग्न करणार आहे आणि तीही तयार आहे म्हणे!'' असं म्हणून मुरारी रागाने पुढे निघून गेला आणि दुसऱ्या वाटेने परत घरी येऊन ओटीवर पलंगावर निजला. मुरारीच्या बोलण्यावर चंद्रमतीच्या नवऱ्याचाही विश्वास बसला. कारण गेले तीन दिवस चंद्रमतीने त्याला खिडकीमधून जेवण दिलेले नव्हते.

दुसऱ्याच दिवशी सकाळीच चंद्रमतीचा नवरा त्या घरी आला आणि वर्माला म्हणाला, ''मी मूर्खासारखा माझ्या बायकोला इथे सोडून गेलो होतो, पण आत तिला माझ्याबरोबर येऊं दे.''

भुताच्या भीतीने चंद्रमतीही गारठली होती. ती आनंदाने नवऱ्याबरोबर परत गेली. म्हणून वाणी व वर्मा उदास झाले होते. त्यांना घर अगदी सुनेसुने वाटत होते. तेव्हां मुरारी त्यांना म्हणाला, ''भुताचा ससेमिरा सुटला म्हणून तुम्ही दोघांनी तर खूष व्हायला हवं! उलट तुम्ही तर फारच दु:खी झाला आहात.'' मुरारीने नंतर त्यांना खरी गोष्ट सांगितली आणि मग तोही त्यांचा निरोप घेऊन आपल्या घरी परत गेला.

25

आर्य

अज्ञात राजकुमाराचे रहस्य

शांतीपुरचे बंडखोर शेजारच्या अमृतपुरमधे गेले होते, ते परत येण्यासाठी योग्य संधी शोधत होते. त्यांचा नेता वसंत, स्वामी जयानंद आणि त्यांचे आश्रमवासी रहस्यमय राजकुमार आर्यच्या संपर्कात आहेत. पडक्या वाड्यांत लपवलेल्या शाही खजिन्याची आठवण जयानंद त्यांना करुन देतात, त्यांत जी संपत्ती आहे ती तिच्या खऱ्या मालकाच्यासाठी आहे व तिचा उपयोग जनकल्याणासाठीच केला गेला पाहिजे.

चित्र : गांधीअय्या

प्राचीन शाही खजिन्याजवळ वसंत व आर्य भेटतात. कांही कार्यकर्ते तिथे येऊन त्यांना सामील होतात.

या, आंत काय आहे ते आंत जाऊन पाहू या.

वीरसिंह व जबरसिंह दिवसा इथे येणार आहेत असं ते बोलताना मी ऐकले होते.

आपल्याला इथे एका बैलगाडीची जरुरी आहे.

मी आत्ताच जाऊन घेऊन येतो.

इथे आणखी एक पेटी दिसते आहे.

ठीक आहे. ती ही आपल्याला लागेल.

दोघेजण खजिन्यावर पहारा करतात, आणि वसंत व आर्य बाहेर उभे राहून बैलगाडीची वाट पाहातात.

कुणाचीतरी पावले वाजतात. भिंतीच्या आडोशाला वसंत व आर्य चटकन लपतात

जबरने धाडलेले शिपाई काळजीत दिसतात.

इथे कशावर पहारा करायचा? ही तर पडझड झालेली जागा

अरे, थोड्या